

”Även i den bästa av föreningar”

*Om förebyggande arbete mot
sexuella kränkningar och övergrepp*

"Även i den bästa av föreningar"

Om förebyggande arbete mot sexuella
kränkningar och övergrepp

Rikard Ambumsgård
Maria Billinger

Förord

Att barn utsätts för fruktansvärda kränkningar och övergrepp är ett faktum. Det finns i vårt samhälle. Ingen kan någonsin garantera att det inte skulle kunna ske. Men det vore bra om det gick. I så fall skulle vi kunna inrätta all verksamhet utifrån det. Men verkligheten är mer komplex än så. Därför bör vi alla ta ansvar och se vad vi själva kan göra i den verksamhet vi själva befinner oss i.

Det är i princip omöjligt att sätta en siffra på hur många som inom ramen för en ideell ledarledd barn- och ungdomsverksamhet på något sätt utsätts för sexuella kränkningar och övergrepp. Men det förekommer och varje enskilt fall innebär stort lidande för den som drabbas.

Det handlar inte om att misstänkliggöra ledare utan om att utveckla ett förebyggande arbete för att förhindra att unga utsätts för sexuella kränkningar och övergrepp. Det händer visserligen att ledare i alla former av barn- och ungdomsverksamheter handlar oaktsamt, eller rent av kriminellt, men antalet ledare som kan finnas som stöd och hjälp i en krissituation är så många fler. Det är för dessa barn, unga och ledare som ett löpande förebyggande arbete behövs.

Ledare som är medvetna om att sexuella kränkningar och övergrepp förekommer i barn- och ungdomsverksamheter, och som kan hantera sådana frågor, är sannolikt tryggare ledare och kan stötta barn och unga bättre i svåra situationer. Sexuella kränkningar och övergrepp sker också – och kanske framförallt – mellan unga i verksamheten. Som ledare är det viktigt att kunna se och hantera även dessa uttryck som inte sällan sker i gränslandet mellan det acceptabla och det kriminella. Det kanske just är dessa handlingar och situationer som är svårast att hantera. Vad ska jag göra? Borde jag göra något överhuvudtaget? Förebyggande arbete handlar i mångt och mycket om ett *förberedande* arbete. Att ha diskuterat och organiserat ledarskapet kan sannolikt minska skadeverkningarna för de inblandade, ge tryggare ledare och större möjligheter att fortsätta med den löpande kärnverksamheten.

Rapporten är författad av Rikard Ambumsgård och Maria Billinger, utredare på Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. Med i utredningsarbetet har även Amanda Netscher varit.

Alice Bah Kuhnke, generaldirektör,
Myndigheten för ungdoms-
och civilsamhällesfrågor

Innehåll

Sammanfattning	5
1 Inledning	7
1.1 Föreningar och ledare	7
1.2 Vad är sexuella kränkningar och övergrepp?	8
1.3 Föreningslivet och sexuella övergrepp	9
2 Föreningslivets erfarenheter	12
2.1 Kartläggning	12
2.2 Förebyggande arbete i föreningslivet	13
2.3 Skäl till att inte arbeta förebyggande	15
2.4 Förebyggande arbete bygger på samtal	17
2.5 Ökad medvetenhet ger tryggare ledare	18
2.6 Utbildning för ledare ger bättre verksamhet	19
2.7 Barn och unga bör veta vad som gäller	24
2.8 Riktlinjer och metoder	25
2.9 Ny lag om utdrag ur belastningsregistret	27
2.10 Erfarenheter av övergrepp	32
3 Unga ledare	35
4 Unga hbtq-personer	37
5 Barn och unga med funktionsnedsättning	39
6 Exempel på förebyggande arbete i föreningar	40
6.1 Prata om allt-personer inom Alvik basket	40
6.2 Åtgärdstrappa och utbildning inom IK Bolton	42
6.3 Med en stor organisation i ryggen: Scouterna och KFUM Norrköping Scout	44
6.4 Scouterna och Rädda Barnen resurser i Lugå handboll	47
7 Kommunernas stöd till föreningslivet	49
7.1 Samverkan med föreningslivet i Sölvesborg	50
7.2 Sandviksmodellen	51
7.3 Villkor för bidrag i Ånge	52
8 Framgångsfaktorer	54
9 Diskussion	57
9.1 Betydelsen av kön	58
9.2 Att lära sig se den utsatta	59
9.3 Rutiner underlättar när något ska anmälas	60
9.4 Uppmärksamma särskilt utsatta grupper	61
9.5 Efterfrågad utbildning	62
10 Referenser	63

Sammanfattning

På uppdrag av regeringen har Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor gjort en kartläggning av föreningslivets arbete för att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp mot tjejer och killar. Vilka insatser vidtas inom föreningar för att stödja barn och unga när övergrepp mot någon medlem har upptäckts? Vilka förebyggande insatser riktar föreningarna till såväl unga som till ledare. Vad kan vi lära av föreningar som har utvecklat ett förebyggande arbete?

Sexuella övergrepp och andra former av kränkningar med sexuella förtecken är fokus för det förebyggande arbete som beskrivs. Det handlar om kränkande ord i tal eller skrift och kränkande handlingar som initiationsriter, inkilningar och nollningar där en medlem tas upp i gruppen först efter att hen genomgått en ”ritual” som ofta har kränkande inslag av sexuell karaktär. Det kan även handla om regelrätta övergrepp mellan en vuxen ledare och en ung medlem eller mellan unga som inte har något annat syfte än att vara just övergrepp, men det kan även handla om en missriktad förälskelse där den ena parten inte uppfattar eller vill uppfatta ett avvisande. Det handlar både om vuxna och om unga förövare. Arenan är densamma, ideella föreningar.

I en ledarroll bör medvetenhet och kunskap om sexuella kränkningar och övergrepp vara ett naturligt inslag. Att ledare i en förening menar att det inte förekommer sexuella kränkningar eller att det i föreningen inte har skett något sexuellt övergrepp betyder inte att det *inte* hänt något. Kunskap om sexuella övergrepp är viktig för att ge sig själv möjligheten att kunna se och därefter agera och förebygga. Därför är utbildning och information till ledare grundläggande för en förenings förebyggande arbete. Det finns många utmaningar i att etablera ett förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp men det finns också exempel på vad som varit framgångsrikt. Föreställningar om vem som kan vara förövare och utsatt samt insikten i att det faktiskt kan hända i även i den bästa av föreningar är några av knäckfrågorna.

Att låta sig inspireras av andra men samtidigt ha en egen process kring vad som behöver och kan göras i sin egen förening är två aspekter som tydligt framgår bland de föreningar som framgångsrikt har utvecklat ett förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp oavsett om kärnverksamheten är scouting, handboll eller basket. Som förening behöver du inte ha expertkunskap kring sexuella övergrepp och kränkningar för det finns stöd och hjälp att få och det finns ansvariga myndigheter men ledare kan vara otroligt viktiga vuxna när det gäller att uppmärksamma, lotsa vidare och finnas kvar när en ung person utsätts för något av det värsta som kan hända.

Man kan inte förutsätta att barn spontant berättar om saker som är väldigt jobbiga, som de skäms över eller där det kan finnas en förvirring kring vems ansvar det är, vilket inte sällan är fallet med sexuella kränkningar. Det är därför viktigt med kunskap om hur man talar med barn och unga som vi är oroliga för. Den föreställning som många har, att man skulle märka om det händer något eller märka på någon att denne har blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp, är många gånger felaktig. Det är inte alls säkert att vi förstår eller anar vad som händer. Både förövaren och den utsatta döljer det ofta bra. Därför kan vi inte förlita oss på stödfunktioner och policydokument utan vi måste fråga barn och unga i verksamheten, ge dem möjligheter att kunna berätta hur de känner och om det är något de känner oro över.

Att som ledare menar att det inte förekommer sexuella kränkningar eller att det i verksamheten inte har skett något sexuellt övergrepp betyder inte att det *inte* hänt något. Kunskap om sexuella övergrepp är viktig för att ge sig själv möjligheten att kunna se

och därefter agera och förebygga. Att tala öppet om sexuella kränkningar och övergrepp samt att frågan uppmärksammas i medierna kan det underlätta för unga att berätta om vad de varit med om.

Vi ser skillnader mellan verksamheter med en majoritet killar och verksamheter med en majoritet tjejer eller med en jämn fördelning av killar och tjejer. Verksamheter med en majoritet killar uppger i mindre utsträckning att de arbetar med eller diskuterar förebyggande arbete. Killdominerade verksamheter ger även i mindre utsträckning information och utbildning till ledare. Hårdhet och att utstå smärta är två viktiga komponenter i att upprätthållandet av en maskulin identitet. Att arbeta förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp handlar därför om att synliggöra och erkänna känslor och att synliggöra och motverka kränkande normer. Det blir därmed viktigt att ett förebyggande arbete inkluderar hur ledare kan motverka normerande könsstereotypa föreställningar både när de uttalas och när de levs ut.

Det finns ingen standardlösning att ta till i en krissituation. Vad som behöver göras är beroende av många faktorer som i sin tur beror på hur verksamheten ser ut. Det är därför bra att i förväg, i lugn och ro, prata igenom hur just ni bör agera om något händer i verksamheten. Det behöver inte handla om så allvarliga händelser som sexuella övergrepp, utan kan handla om andra händelser där någon har eller misstänks ha utsatt någon i verksamheten för stöld, våld, hot, trakasserier eller annat missförhållande. Kanske är någon drabbad men oklart av vem. Kanske misstänker ni att ett barn utsätts för vanvård eller övergrepp i hemmet. Oavsett är det viktigt att i förväg samtala om hur ni kan hantera en sådan situation för att ta hand om de närmast berörda på ett så effektivt sätt som möjligt och att konsekvenserna för den löpande verksamheten i övrigt ska bli så små som möjligt. Att ha kända och formaliserade rutiner underlättar hanteringen. En krissituation är inte rätt tillfälle att försöka komma fram till vem som ska göra vad.

Rutiner för en krissituation kan med fördel tecknas ned och spridas i form av en handlingsplan. Verksamhetens agerande ”frikopplas” då från personer, vilket stärker långsiktigheten i arbetet inom föreningen. Att i förebyggande syfte ha satt upp rutiner för hur föreningen agerar vid eventuella anmälningar till polis och socialtjänst och kommunicera ut dessa till ledare, medlemmar och deras föräldrar som del i en handlingsplan ger trygghet.

I verksamheter där ledare har fått information eller utbildning i förebyggande arbete och krishantering har barn- och unga också i större utsträckning fått information om vart de kan vända sig om de känner oro. Att säkerställa att ledare i barn- och ungdomsverksamheter ges möjlighet att fördjupa sina kunskaper i förebyggande arbete är därför viktigt.

1 Inledning

1.1 Föreningar och ledare

Hur många ideella barn- och ungdomsverksamheter finns det i Sverige? Hur många barn och unga befinner sig i ideella ledarledda barn- och ungdomsverksamheter? Hur många ledare i barn- och ungdomsverksamheter finns det? På dessa frågor finns inga bra svar. Vi vet däremot att det är många. Men det finns ingen samlad beskrivning av det svenska föreningslivet på det sättet. Föreningslivet består av organisationer med lokala verksamheter med vitt skilda innehåll: idrottsföreningar, intresse- och politiska organisationer, kulturföreningar, trossamfund med flera. Inom var och en av dessa finns en mångfald inriktningar och profiler. Det ideella ledarskapet har också karaktären att det inte alltid är tydligt vem som är ledare. Kan en förälder, ett syskon eller en annan medlem betraktas som en av verksamhetens ledare om de ”hoppas in” och följer med på ett läger eller tar ett pass en kväll för att ordinarie ledare är sjuk?

Den här rapporten tar sin utgångspunkt i *sexuella övergrepp och andra former av kränkningar med sexuella förtecken* och hur man inom det organiserade föreningslivet bättre kan förebygga, men också bättre kan hantera akut uppkomna situationer. Oavsett från vilken utgångspunkt man tar sig an ett utvecklingsarbete för att förbättra verksamheten i stort och ledarrollen i synnerhet får det effekter även på andra områden. En verksamhet som till exempel arbetar med antimobbingsarbete blir antagligen bättre också på att se barn och unga som far illa på andra sätt – i eller utanför verksamheten. Verksamheter som har utvecklat ett förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp berättar hur ledarna ser andra utvecklingsbehov och lyfter andra utmaningar som de upplever har blivit synliggjorda tack vare det arbete som genomförts.

Som ledare för barn och unga har vi ett ansvar att agera om vi får veta eller misstänker att någon behöver särskild omsorg. Om inte ledaren som återkommande möter barnet agerar, vem ska då göra det? Ett barn i gruppen som ser ut att må dåligt behöver naturligtvis inte vara utsatt för övergrepp, men genom att ha beredskap för det ”värsta” kan andra problem kanske bli lättare att upptäcka och hantera.

Att synliggöra övergrepp inom föreningar handlar inte om att misstänkliggöra ledare i verksamheten. Men ledare, liksom barn och unga, kommer och går i verksamheten. Det handlar om att bygga en stabil och långsiktig grund för verksamheten, oberoende av vilka som omfattas av den eller som är ledare vid en viss given tidpunkt. Att vara barn- och ungdomsledare innebär mer än att bara dyka upp, hålla en aktivitet för en grupp och sen låsa dörren när alla gått hem. En ledare är sannolikt en mycket viktig person i barnens och ungdomarnas liv. Kanske en av de viktigaste många har.

1.2 Vad är sexuella kränkningar och övergrepp?

Sexuella kränkningar och övergrepp

Det är svårt att en gång för alla säga vad som är sexuella kränkningar och övergrepp. Det finns ingen gräns för när en kränkning övergår till att bli ett övergrepp. En sexuell kränkning *är* ett övergrepp och ett sexuellt övergrepp *är* en kränkning. Användningen av de båda begreppen kan ses som en spegling av komplexiteten och en eventuell ”glidande” skala av utsatthet. För vara sig man vill det eller inte skulle man kunna placera sexuella kränkningar på den ena sidan av en skala och sexuella övergrepp på den andra. Möjligen skulle det kunna underlätta diskussionen om vad som sker eller har skett.

En vanligt förekommande definition när det är frågan om en vuxens sexuella kränkning av och sexuella övergrepp mot ett barn är att den vuxna personen utnyttjar barnets beroendeställning, att handlingen kränker barnets integritet, att det är en handling som barnet inte kan förstå, inte är moget för och inte kan ge informerat samtycke till samt att handlingen utgår från den vuxnes behov. I den här rapporten görs däremot inte någon skillnad på om förövaren är en vuxen (över 18 år) eller ett barn (under 18 år) eller om kränkningar och övergrepp sker mellan ledare och medlemmar eller aktiva, eller mellan två unga medlemmar eller aktiva. Som ledare finns det ett ansvar att förebygga alla slags kränkningar och övergrepp, och att kunna stötta och hjälpa de som utsatts, oavsett vem förövaren är.

Mänskliga relationer är ofta komplexa och det finns ingen definition som en gång för alla tar med alla situationer och komponenter av ett sexuellt övergrepp och samtidigt utesluter allt som inte är aktuellt. Följande definition har varit vägledande i vårt arbete:

Sexuella kränkningar och övergrepp är sexuella handlingar uttryckt i tal, skrift eller agerande, oavsett om det görs mot någon, inför någon eller om en person får någon annan att göra något mot dennes vilja eller om den som utsätts inte är mogen att förstå innebörden i handlingen eller konsekvenserna av den.

Generellt saknas kunskap om övergrepp på barn (Statens beredning för medicinsk utvärdering 2011). Också kunskapen om barn som agerar sexuellt mot andra barn är begränsad (Socialstyrelsen 2011). Vi vet alltså ganska lite om varför vissa begår sexuella kränkningar och övergrepp mot barn. Det är svårt att veta hur många i befolkningen som har en sexuell avvikelser eller en okontrollerad sexualitet (hypersexuell störning) eftersom undersökningar tenderar att göras på icke-representativa grupper, till exempel sexualbrottsdömda i fängelse. Forskning visar dock att okontrollerad sexualitet (hypersexualitet) är vanligare än avvikelser (Kafta 1997).

Ett sätt att förstå hur övergrepp kan förekomma inom föreningslivet är till exempel den process av gränsnedbrytande isolering och kontroll som intensifieras mellan ledare, aktiva och medlemmar (Toftegaard Nielsen 2001). Inom idrotten blir kroppskontakt en naturlig del i mötet och gränserna förskjuts och upplevs som acceptabla och normala (Johansson 2012, Brackenridge 2001). Föreningar är dessutom sociala sammanhang där sexuell attraktion kan uppstå (Toftegaard Nielsen 2001). Detta kan bli extra komplicerat i de föreningar där unga ledare är vanligt förekommande och i samtliga relationer mellan ledare och medlemmar kan det även finnas en beroendeställning mellan den unga medlemmen och den äldre eller yngre ledaren som försvårar situationen.

Men återigen, det finns ingen definition som på ett perfekt sätt ringar in alla situationer, relationer och dimensioner av sexuella kränkningar och övergrepp. Däremot är det viktigt att ha en så gemensam förståelse som möjligt för att kunna sätta ord på vad det handlar om.

Oavsett hur sexuella övergrepp definieras så är upplevelserna alltid subjektiva. Oavsett gradskillnader och olika subjektiva uppfattningar så är den gemensamma nämnaren mellan olika former av kränkningar och övergrepp att de är ovälkomna (Johansson 2012).

Initierings- eller invigningsritualer är ett tydligt exempel på fenomen som i det närmaste kan betraktas som dolda men accepterade kränkningar och övergrepp. Genom mer eller mindre uttalade "överenskommelser" låter sig unga utsättas för förnedrande och smärtsam behandling i syfte att bli inkluderad och öka sammanhållningen i gruppen. Fenomenet är välkänt. Det finns ett starkt disciplinerande inslag i dessa kränkningar och övergrepp. Den som inte deltar eller protesterar riskerar att istället bli den som utsätts. Beskrivningar av initieringsritualer i den svenska litteraturen är få. Ett undantag är dock Fundbergs studie (2014) där personer som utsatts och utsatt andra "kompisar" berättar om grova kränkningar som präglat dem under lång tid.

"Det var så groteskt. Vi var på hotell och det var två som skulle invigas. En fick ligga på rygg naken och den andra var på toa. Sedan kommer den på toa ut med sin egen avföring och ska slänga den på den andre. Den som fått avföringen på sig ska sedan kissa i en mugg och sedan doppa en munk i den och äta upp munken. Då tänkte jag: Detta är inte vettigt. Jag tyckte det var läskigt, vedervärdigt." (Fundberg 2014, s. 10)

Gemensamt för berättelser om initieringsritualer, i såväl Fundbergs studie som i internationella studier¹ är att de genomförts under läger eller resor och inte i den "ordinarie" verksamheten. I medierna har vi kunna läsa om motsvarande händelser. Ett exempel är "galgningarna" i en välkänd fotbollsklubb. Under ett läger hölls yngre killar fast av äldre killar som förde upp en galge i anus på de yngre i syfte att hålla dem "i schack" exempelvis om de uppfattats som "kaxiga". Att äldre pojkar galgade yngre beskrevs av flera inblandade som en tradition i klubben och att även ledare åtminstone delvis känt till detta men avstått från att ingripa. Flera av de senare dömda förövarna vittnade om hur de själva utsatts för galgning på tidigare läger.² Det sexualiserade och homofobiska inslaget i initieringen är inte ovanlig. Det handlar inte om att vare sig den som utsätter eller den som utsätts ska uppfattas som homosexuell utan om en "degradering utifrån just den symboliska positionen av omanlig och ovärdig som 'bögen' tillskrivs" (Ungdomsstyrelsen 2014, s. 10).

1.3 Föreningslivet och sexuella övergrepp

Det svenska föreningslivet är väldigt stort och heterogent. Begreppet förening omfattar här ideella föreningar, registrerade trossamfund och stiftelser. Ideella föreningar kan i sin tur delas in i föreningar som har enskilda individer som medlemmar och föreningar som har andra organisationer som medlemmar, eller föreningar som har både och. Det kan vara föreningar som syftar till att underlätta eller möjliggöra utövandet av ett fritidsintresse eller en hobby, att främja sociala relationer mellan människor, att förbättra livsvillkoren för medlemmarna eller en viss grupp människor i befolkningen eller ha ett annat syfte. Det finns politiska föreningar, intresseföreningar, solidaritetsföreningar, religiösa föreningar och livsstilsföreningar. Det finns föreningar som endast verkar lokalt och det finns föreningar med regional eller nationell spridning och även föreningar med internationella förgreningar.

¹ Se *Grupper maskuliniteter och våld* (Ungdomsstyrelsen 2014) för fler beskrivningar av initiationsriter i en internationell och svensk kontext.

² www.dn.se den 5 december 2002, 24 januari 2003 och 4 februari 2003.

I Sverige finns det idag cirka 40 registrerade trossamfund. Det finns lutherska kyrkor, frikyrkor, islamiska riksorganisationer med flera. Omfattningen av verksamheten varierar kraftigt mellan de olika trossamfunden från samfund med flera miljoner medlemmar till samfund med färre än tusen medlemmar. Stiftelser har till skillnad från föreningar och trossamfund varken medlemmar eller annan form av "ägare" som leder verksamheten utan stiftelsen har i uppdrag att förvalta en ekonomisk förmögenhet som har avsatts för ett särskilt ändamål. Stiftelser kan ofta anta rollen som finansiär av ideell barn- och ungdomsverksamhet, vilket gör att de inkluderats i denna kartläggning.

Bland de ideella föreningarna finns en stark övervikt av små lokala föreningar. Nästan 70 procent av de ideella föreningarna i Sverige beskriver sig själva som lokala och av dessa är tre fjärdedelar fristående och ingår inte i någon överordnad organisationsstruktur. Av föreningarna i Sverige har närmare fyra av tio färre än 100 medlemmar. Bara två av tio föreningar har fler än 500 medlemmar (Ungdomsstyrelsen 2013b).

Det finns alltså väldigt många olika typer av organisationer i det svenska föreningslivet, med olika syften och strukturer. Vissa av dem bedriver återkommande ledarledd barn- och ungdomsverksamhet, men inte alla. Det enda systematiska registret över Sveriges ideella föreningar är *SCB:s företagsregister* som innehåller cirka 131 000 ideella föreningar varav cirka 29 000 anges som aktiva. Problemet är att registret bara omfattar föreningar med registrerade organisationsnummer hos Skatteverket.

Det finns dessutom ett okänt antal ideella föreningar som inte har organisationsnummer och som därmed inte finns i registret. Organisationer som en gång tilldelats ett organisationsnummer kan finnas kvar i registret även i de fall organisationen upphört med sin verksamhet. Det finns alltså ingen systematisk och aktiv uppföljning av organisationer som upphört. Inte heller sker det någon systematisk och aktiv uppdatering av kontaktuppgifterna till organisationerna, vilket gör att dessa uppgifter riskerar att vara inaktuella (Ungdomsstyrelsen 2013b). Det går inte heller att se vilka verksamheter som bedriver återkommande ledarledd barn- och ungdomsverksamhet. Någon samlad kunskap om antal aktiva föreningar med barn- och ungdomsverksamhet verkar alltså inte finnas.

Utsatta barn och unga i föreningslivet

Att mäta förekomst i antalet anmälningar är vanskligt. Särskilt sexualbrott mot barn där förövaren är eller misstänks vara en person i barnets närhet (Brottsförebyggande rådet 2011). De studier som finns tenderar att belysa ett tvärsnitt av befolkningen och ger inte någon närmare kunskap om omständigheterna kring övergreppen.³ I polisens brottskodning ges inte heller utrymme för att kunna belysa i vilken kontext ett övergrepp skett. Uppgifter om sexuella kränkningar och övergrepp som skett inom ramen för en ideell ledarledd barn- och ungdomsverksamhet är därför inte lätta att finna. Riksidrottsförbundet publicerade en studie från 2012 som belyser övergrepp som skett mellan ledare och aktiva inom idrotten (Johansson 2012). I övrigt får vi till stor del luta oss mot skildringar av enskilda fall.

I en genomgång av våldtäktsanmälningar mot personer under 18 år finner vi vuxna förövare som har ett maktövertag i förhållande till offret, till exempel som idrotts- eller fritidsledare, men också som behandlingspersonal, lärare och arbetsgivare (Brottsförebyggande rådet 2011). Ett återkommande inslag i polisförhören är beskrivningen av förövaren som en person med en betydelsefull och stöttande roll i deras liv och att förövaren sägs ha utnyttjat att anmälaren haft en problematisk hemmasituation. I en del anmälningar framkommer att förövaren använt sin formella position i relation till den utsatte, exempelvis idrottsledare som har sagt att hen inte kommer att kunna fortsätta i laget om övergreppen blir kända.

³ En av de mer djuplodande kvantitativa studierna om utsatthet för sexuella övergrepp på senare år är dock Svedin & Priebe (2009).

De senaste åren har medierna skrivit om sexuella kränkningar och övergrepp där vuxna har utsatt barn som är aktiva inom föreningslivet. Kanske mer än under tidigare år. Något som bidragit till detta är sannolikt höjdhopparen Patrik Sjöbergs bok som publicerades våren 2011 (Sjöberg & Lutteman 2011). Han berättade då att han i unga år utsattes för sexuella övergrepp av sin tränare. Övergreppen började när Patrik var 11 år. En berättelse som fick ringar på vattnet då även andra idrottare och idrottsledare berättade om sina erfarenheter från "idrottsvärlden".⁴ På grund av idrottsrörelsens breda förankring, den engagerar väldigt många barn och unga, är det kanske naturligt att övergrepp och andra former av missförhållanden får utrymme i mediernas rapportering, men idrottsrörelsen är långt ifrån ensamma om att sättas under lupp när övergrepp blir kända. Rapportering om övergrepp förekommer även från föreningar och organisationer med helt andra inriktningar och profiler som trossamfund, friluft- och kulturverksamheter och i både små och stora verksamheter.

Även om det inte går att med närmare precision kvantifiera barn som utsätts för sexuella kränkningar och övergrepp inom ramen för en ledarledd barn- och ungdomsverksamhet blir inte frågan mindre angelägen. Det förekommer och det borde vara tillräckligt för att frågan ska hanteras på flera nivåer.

⁴ Se bland annat *Handbollsspelare bryter tystnaden*, Sydsvenskan 2011-06-21, *Övergreppen mot unga spelare fortsatte i H43*, Sydsvenskan 2011-07-31, *Tränaren var pedofil*, helgagotland.se publicerat 2012-01-19

2 Föreningslivets erfarenheter

2.1 Kartläggning

Att belysa föreningslivets förebyggande arbete och erfarenheter av sexuella övergrepp är en grannliga uppgift. Under några månader under hösten och vintern 2013/2014 skickades en enkät ut till cirka 4 000 föreningar och trossamfund, varav cirka 650 var nationella, regionala eller distriktsorganisationer och cirka 3 350 var lokala verksamheter. Enkäten riktade sig till organisationer och verksamheter som bedriver eller kunde antas bedriva återkommande ledarledd barn- och ungdomsverksamhet. Som beskrivs i avsnittet *Föreningslivet och sexuella övergrepp* finns det inget heltäckande register över ideella föreningar och trossamfund som bedriver ledarledd barn- och ungdomsverksamhet och identifieringsarbetet har därför i stora delar varit manuellt.⁵

Inför utskicket av enkäten skickades ett informationsbrev till cirka 500 nationella och regionala organisationer. Brevet hade flera syften. Dels för att berätta om Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, dåvarande Ungdomsstyrelsens, uppdrag och den kommande enkäten, dels för att uppmana organisationerna att kontakta myndigheten om de själva arbetade på ett sätt som bedömdes framgångsrikt eller om de kände till andra verksamheter som arbetade på ett intressant sätt, men också med en inbjudan om ett "samarbete". Samarbetet innebar att myndigheten fick möjlighet att nå förbundens lokala verksamheter med enkäten och i gengäld fick förbundet en sammanställning av svaren för den egna organisationen som ett underlag för det egna interna utvecklingsarbetet. Ett tiotal organisationer nappade på erbjudandet. Dessa organisationers svar har i denna rapport slagits samman med övriga svar.

Eftersom det inte är en representativ undersökning, det vill säga bygger på ett slumpmässigt urval av verksamheter, är det desto viktigare att beskriva underlaget så att det blir tydligt vad som är basen för analysen. Redovisningen som presenteras i det här avsnittet bygger på svar från 1 559 organisationer varav 1 240 är lokala verksamheter och 319 är nationella eller regionala organisationer. Underlaget består av trossamfund, idrottsorganisationer, organisationer med inriktning mot djur och natur, politiska organisationer, intresseorganisationer med flera.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor har ett generellt uppdrag att belysa eventuella skillnader i villkor mellan killar och tjejer. Alla som besvarat enkäten har därför fått uppges om de barn och unga som omfattas av den lokala verksamhet eller organisation de uttalar sig om är en majoritet killar, en majoritet tjejer eller om det råder en jämn fördelning mellan killar och tjejer. Knappt hälften av verksamheterna består av en "ganska jämn" fördelning av tjejer och killar, och vardera en fjärdedel av verksamheterna består av en majoritet tjejer respektive en majoritet killar.

De verksamheter som utgör grunden för vår redovisning representerar inte på något sätt övriga verksamheter med likartad inriktning. Inte heller representerar det samlade underlaget det svenska föreningslivet i övrigt. Analysen utgår från och avser de svarande verksamheterna. Det finns därför inte heller någon anledning att prata i termer om svarsfrekvenser, bortfall eller statistiska skillnader. Alla värden i sammanställningen presenteras utan decimaler.⁶ Bakgrunden är dels att det utan decimaler blir mer lättöverskådligt, dels att det inte

⁵ I redovisningen avser nationella organisationer förbund eller annan form av aktör med nationell spridning av verksamheter på regional nivå (även distrikt) och/eller lokala verksamheter. Med regionala organisationer (även distrikt) avses organisationer med regional spridning av lokala verksamheter.

⁶ Värden avrundas till närmaste heltal (med undantag för värden under 1). Detta innebär att summan av de enskilda värdena inte alltid blir 100 trots att *totalen* anger 100 – den så kallade avrundningseffekten.

finns någon anledning att redovisa resultatet med sådan precision då underlaget inte är representativt för föreningslivet i sin helhet.

Vi har i vårt uppdrag fokuserat på *kränkningar och övergrepp av sexuell natur* och det är detta som verksamheterna har ombetts att utgå från. Även om den svarande föreningen uppgett att de inte aktivt arbetar med frågan betyder det inte att man inte arbetar aktivt med andra trygghetsfrågor. Eftersom roller och förutsättningar ofta skiljer åt sig mellan nationella eller regionala verksamheter och den lokala verksamheten redovisar vi dessa grupper separat. Det är också på lokal nivå som den löpande verksamheten med barn och unga oftast sker.

2.2 Förebyggande arbete i föreningslivet

För att kunna diskutera och reflektera kring förebyggande arbete är det bra om man först kan få en uppfattning om det arbete som görs – eller inte görs. Förebyggande arbete kan delas in i olika nivåer beroende på mottagarna: till alla för att sprida information och påverka attityder, till en riskgrupp eller till enskilda individer med ett uttalat riskbeteende. Här kommer vi främst att tala om förebyggande arbete som riktar sig till alla individer i målgruppen. Ett sådant förhållningssätt kallas universell prevention.

Tabell 2.1 I vilken omfattning verksamheter bedömer att de på något sätt arbetar med eller diskuterar förebyggandet av sexuella kränkningar och övergrepp? Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Inte alls	19	12	18
Ganska lite	49	59	51
Ganska mycket	27	24	27
Väldigt mycket	4	6	5
Totalt	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013
Kommentar: Antal svarande = 1 559.

Möjligen en inte helt enkel fråga att svara på. Det beror på vad man lägger in i begreppen. Inte sällan ingår frågan om sexuella kränkningar i ett mer allmänt värdegrundsarbete. Även om det finns en viss synbar skillnad är det en förhållandevis likartad bild som målas upp där knappt 70 procent bland såväl lokala verksamheter som nationella och regionala verksamheter uppger att de arbetar *ganska lite* eller *inte alls* med frågan (tabell 2.1). Övriga, drygt 30 procent, uppger därmed att de *ganska* eller *väldigt mycket* arbetar med eller diskuterar förebyggande av sexuella kränkningar och övergrepp i den egna verksamheten. På lokal nivå framstår de föreningar med få barn och unga i verksamheten (färre än 40 stycken) vara de som i minst utsträckning bedriver ett förebyggande arbete och de med fler barn och unga som i störst utsträckning har ett pågående förebyggande arbete.

Verksamheter med en jämn fördelning av tjejer och killar utmärker sig genom att i större utsträckning arbeta med eller diskutera förebyggande arbete i den egna verksamheten följt av verksamheter med en majoritet tjejer (tabell 2.2). Verksamheter med en majoritet killar uppger i minst utsträckning att de arbetar med eller diskuterar förebyggande arbete. Det gäller på såväl lokal som regional och nationell nivå. Detta mönster är något som återkommer.

Tabell 2.2 I vilken omfattning bedömer ni att ni på något sätt arbetar med eller diskuterar förebyggande av sexuella kränkningar och övergrepp i er organisation? Procent

	Lokalt			Nationell/regional			Totalt
	Majoritet tjejer	Jämn fördelning	Majoritet killar	Majoritet tjejer	Jämn fördelning	Majoritet killar	
Inte alls	18	19	22	9	11	15	18
Ganska lite	53	43	56	66	52	62	51
Ganska mycket	27	31	20	20	28	22	27
Väldigt mycket	3	7	2	5	9	2	5
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 1 549.

Ett förebyggande arbete kan betyda en enskild insats vid något eller några olika tillfällen eller så kan det innebära ett löpande arbete som är en integrerad del i verksamheten. En jämförelse mellan lokala och nationella eller regionala aktörer visar på mycket liten skillnad. På såväl lokal som nationell och regional nivå har insatserna i hälften av fallen varit tillfälliga och i hälften löpande och integrerade i verksamheten (tabell 2.3).

Om vi tittar på *lokala verksamheter* så visar det sig att i verksamheter med en majoritet killar är det i betydligt större utsträckning fråga om tillfälliga insatser jämfört med verksamheter med en majoritet tjejer och i verksamheter med en jämn fördelning. Bilden på *nationell och regional nivå* är delvis annorlunda och skillnaderna är också större. Förebyggande arbete som främst har bestått av tillfälliga insatser har i betydligt större utsträckning förekommit i verksamheter med en majoritet tjejer jämfört med i verksamheter med en majoritet killar och i verksamheter med en jämn fördelning av tjejer och killar.

Skillnaden mellan lokal nivå och regional eller nationell nivå är något förbryllande. Vilken betydelse har kön för formen av insats? Den ambition med ett förebyggande arbete som en del i den löpande verksamheten som finns på regional och nationell nivå verkar inte delas av de lokala verksamheterna. Vad kan det bero på att formen för satsningen bedöms så olika? Det är svårt att reflektera kring när vi inte känner till de enskilda arbeten som har bedrivits eller om de nationella och regionala aktörernas svar speglar deras lokala verksamheter. Skillnaden på lokal nivå kan bero på en viss påverkan av könsnormer. Att verksamheter med en övervägande del killar inte upplever att detta är en fråga som de behöver hantera då utsatthet för sexuella övergrepp inte överensstämmer med den rådande mansnormen.

Tabell 2.3 Karaktären på det förebyggande arbetet i verksamheten. Procent

	Lokalt			Nationellt/regionalt			Totalt
	Majoritet tjejer	Jämn fördelning	Majoritet killar	Majoritet tjejer	Jämn fördelning	Majoritet killar	
Det har hittills varit tillfälliga satsningar	44	43	55	61	41	51	43
Arbete är löpande och en integrerad del av vår verksamhet	56	57	45	39	59	49	57
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 1 205.

Sammantaget är dock bilden spretig där ungefär hälften av verksamheterna i båda grupperna anser att det förebyggande arbetet för att förhindra att unga utsätts för sexuella kränkningar och övergrepp består av tillfälliga insatser och hälften anser att arbetet är en integrerad och löpande del av verksamheten.

2.3 Skäl till att inte arbeta förebyggande

Anledningarna till att inte arbeta förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp kan naturligtvis variera och ofta är det inte någon särskild anledning.

Tabell 2.4 Orsaker till att *inte* arbeta eller diskutera förebyggande insatser mot sexuella kränkningar och övergrepp. Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Det har aldrig känts aktuellt	88	79	87
Det finns inte tid	6	11	6
Det finns inga pengar	3	3	3
Vi vet inte hur vi ska gå tillväga	11	8	11
Vi har pratat om det men har inte kommit igång	4	0	4
Annat	12	21	13
Vet inte	5	11	6

*Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 278.*

Vad som tydligt framgår i tabell 2.4 är att det primärt inte handlar om strukturella hinder att arbeta förebyggande i verksamheten. Det handlar inte om tid eller ekonomiska resurser. Inte heller om okunskap eller tveksamhet utan om att angelägenhetsgraden är låg. Det har helt enkelt inte känts aktuellt. Och det är framför allt två orsaker som lyfts till varför det hittills inte varit angeläget att påbörja något förebyggande arbete. Det har aldrig hänt något så det finns ingen anledning att lägga tid på ett sådant arbete är en återkommande förklaring.

”Vi har aldrig hamnat i någon situation, eller fått indikationer från någon medlem om misstankar om sexuella kränkningar och övergrepp.”

”Vi har hittills, i min uppfattning, inte haft problem med det.”

”Vi har aldrig hamnat i någon situation, eller fått indikationer från någon medlem om misstankar om sexuella kränkningar och övergrepp.”

Det är i någon mån förståeligt att man vill fokusera på den löpande kärnverksamheten och att arbete av det här slaget kanske prioriteras ned i en resursfattig verksamhet. Att ledare inte sett eller hört något som tyder på osunda relationer betyder dock inte att det inte kan förekomma ändå. Barn som utsätts för sexuella övergrepp berättar inte öppet om sina erfarenheter (Svedin & Back 2003, Svensson 2000). Inte sällan känner de sig medskyldiga. Det kan också finnas hot eller annan rädsla med i bilden som gör att barn inte berättar. För att vuxna inte hört eller sett något betyder det inte att det inte finns anledning att fördjupa sina kunskaper om förebyggande arbete eller hur man kan hantera sexuella övergrepp. Det kan även hända att utsatta barn söker sig närmare sin förövare, söker skydd och tröst. Man kan därför inte förutsätta att ett barn som utsätts för övergrepp själv ska slå larm.

”Ett sexuellt utnyttjat barn är per definition gränsöverskridet både fysiskt och psykiskt. Gränser och förmågan att säga ifrån har hos dessa barn skadats och är inte lika självklara som för barn som fått sina fysiska och psykiska gränser respekterade”
(Svensson 2000, s. 10)

Kränkningar av sexuell karaktär som förekommer mellan de unga är ofta något som inte kommer till vuxenvärldens kännedom förrän det gått för långt. För cirka tio år sedan blev det stora rubriker i medierna när fyra 15-åriga spelare i en stor fotbollsförening gjorde sig skyldiga till sexuella övergrepp och olaga hot mot klubbkamrater. Den dåvarande ordföranden i ungdomssektionen berättade i en intervju om hur han upplevde nollning som ett problem inom ungdomsidrotten och att han hade fått minst ett tiotal samtal från andra klubbar som vittnade om samma sak. I *Röster om sexuella övergrepp i föreningar* (Fundberg 2014) framkommer liknande händelser som får lov att pågå utan att föreningen eller ”vuxenvärlden” agerar.

Meningen med ett förebyggande arbete innebär till viss del att hantera ”situationen” innan den uppstår. Genom att informera ledare, barn och unga ökar möjligheterna att hantera en krissituation på ett så bra sätt som möjligt för alla inblandade. Kränkningar och övergrepp kan inte förebyggas till hundra procent, men det är möjligt att skapa en hyggligt trygg och stabil grund att stå på när det blåser som värst. I den meningen handlar det snarare om ett förberedande än om ett förebyggande arbete. Genom att höja medvetenheten och beredskapsgraden i ledarstaben tillsammans med barn och unga i verksamheten kan förhoppningsvis skadan begränsas och individer och den löpande verksamheten kan ta sig igenom krisen snabbare och bättre än om man är oförberedd. Till viss del är meningen med ett förebyggande arbete att tidigt markera vad som är okej och vad som inte är okej och på så sätt främja ett gott klimat och respekt för varandra samt göra det möjligt för alla individer att växa och må bra.

Den andra återkommande orsaken till att inga aktiva förebyggande insatser har utvecklats är att verksamheten är nystartad eller att barn- och ungdomsverksamheten är liten.

”Vi har mycket liten barn- och ungdomsverksamhet som dessutom är nystartad.”

”Nystartad organisation, vi tar en sak i taget och har börjat med den grundläggande verksamheten.”

”Jag är ny ordförande så än har den frågan inte varit aktuell.”

Även detta är förståeligt. Önskvärt är ju dock att man drar igång ett förebyggande arbete snarast möjligt. Det finns nämligen inget som tyder på att det i en verksamhet som är nystartad eller omfattar en mindre grupp barn och unga, skulle vara mindre angeläget för ledaren eller ledarna att bry sig om eller informera om hur den egna verksamheten ser på sexuella kränkningar eller övergrepp. Även i en ny eller mindre verksamhet kan det finnas barn och unga som är i stort behov av stöd och hjälp av anledningar som kan finnas *inom* men också *utanför* verksamheten.

Ytterligare en orsak till att inget förebyggande arbete bedrivs är att man ”riggat” verksamheten mot tråkigheter. Ledare och styrelse är medvetna om att det förekommer men inte i deras egen verksamhet eftersom det inte *kan* hända något där.

”Det förekommer inte att barn är ensamma med en vuxen utan det finns alltid flera vuxna och flera barn närvarande samtidigt vid träningar och tävlingar.”

”Vi arbetar med flera ledare i varje grupp och i många fall är även föräldrar med på våra aktiviteter.”

”Och de som är ledare känner vi mycket väl samt ingen ledare reser och umgås ensam med barnen.”

Att identifiera delar av verksamheten där det upplevs vara en större risk att kränkningar och övergrepp kan förekomma och agera för att förebygga att detta sker är en viktig del i ett förebyggande arbete, men det skyddar inte föreningen. Inte ens i den bästa av världar kan man organisera en frivillig barn- och ungdomsverksamhet så att övergrepp, oavsett vilken typ, inte kan ske överhuvudtaget. I citaten ovan åsidosätts att sexuella kränkningar och övergrepp också sker *mellan* barn och unga och handlar om allt från mer subtila kränkande kommentarer till grova fysiska övergrepp. Om inte ledare får kunskap om sexuella kränkningar och övergrepp samt vägledning till hur hen ska agera när det sker eller när det kommer till hens kännedom att det har skett spelar det mindre roll att det är flera vuxna närvarande vid aktiviteter. Det läggs dessutom ett stort ansvar på ledarnas och föräldrarnas axlar. Att utan stöd av kunskap eller en nedskrivna policy eller handlingsplan ifrågasätta en kollegas agerande i stunden eller efteråt krävs det otroligt mycket mod och styrka för.

Att man litar på sina ledare är naturligtvis en förutsättning för att verksamheten ska fungera. Få skulle tillsätta en ledare som inte kändes pålitlig i sin verksamhet och få (om någon) skulle placera sitt barn i en verksamhet där ledarna inte kändes pålitliga. Mellan åren 1990 och 1998 behandlades 101 sexuellt utnyttjade pojkar vid Rädda Barnens pojkmottagning. Av dessa hade 23 barn utnyttjats av *”professionella/ideella som arbetar med barn”*. Bara gruppen som utnyttjats av någon inom den egna familjen var större (29 barn). Knappt en fjärdedel fick alltså behandling för övergrepp begångna av en barn- eller ungdomsledare.

”Förövarna är män som sökt sig till yrken eller aktiviteter där de ges möjlighet att omge sig med barn. Det kan vara lärare, förskollärare, socialtjänstens kontaktpersoner, ledare inom kyrkans ungdomsverksamhet, scoutledare, ledare i frimärksklubb, idrottstränare med mera.” (Svensson 2000, s. 30).

Vad detta säger oss här och nu är att det tillsynes ändå sker övergrepp på barn och unga i ledarledda verksamheter som på ytan sannolikt inte skiljer sig nämnvärt från andra liknande verksamheter.

2.4 Förebyggande arbete bygger på samtal

I stor utsträckning innebär det förebyggande arbetet att ledarstaben samtalar om hur ledare, barn och unga ska vara mot varandra. Det är också vanligt att ledare uppmanas eller uppmanas att ta del av organisationens eller annan organisations utbildningsmaterial i form av en webbaserad eller *”på plats-utbildning”*. Mera sällan ges det uttryck för att det förebyggande arbetet gör ett reellt avtryck i den löpande verksamheten med barn och unga.

”Frågor kring förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp diskuteras kontinuerligt på ledarmötena.”

Påfallande många betonar också att barn och unga i den egna verksamheten förmodligen inte alls märker av det förebyggande arbetet och det behöver naturligtvis inte vara något dåligt. Målet bör ju vara att kunna bedriva kärnverksamheten, det som lockar barn, unga och ledare till verksamheten, samtidigt som alla känner sig trygga och vet hur de ska agera för att minimera risken för utsatthet och i en eventuell krissituation. Frågan är bara hur detta kan säkerställas utan att aktivt lyfta frågan med alla i verksamheten samt deras anhöriga.

”Jag tror inte man märker det i verksamheten. Det har inte funnits några trassler eller övergrepp tidigare och inga nu heller.”

”Man märker inte av det och det är själva poängen. ’Hälsan tiger still’. (En annan tolkning kan ju naturligtvis vara att man inte ser vad som pågår. Vilket jag ändå tror att vi gör.)”

Att inte se eller känna till kränkningar eller rena övergrepp kan naturligtvis tas för ett gott tecken på en sund verksamhet. Frågan som ändå måste ställas är på vilka grunder man kommer fram till denna slutsats. Att inte känna till kränkningar och övergrepp i den egna verksamheten betyder inte att det inte finns behov för ledare att öka sin kunskap om frågan samt kännedom om hur de ska agera när såväl mindre som större kränkningar eller övergrepp sker.

2.5 Ökad medvetenhet ger tryggare ledare

Hur ett förebyggande arbete påverkar rollen som ledare i en verksamhet beror naturligtvis på en mängd tänkbara och otänkbara faktorer, till exempel verksamhetens innehåll och profil, hur omfattande den är, vilka resurser organisationen har att tillgå samt vilka förkunskaper som redan finns bland ledare och medlemmar.

Många uppger att ett förebyggande arbete i den egna verksamheten inte påverkar ledarrollen alls. De som ändå ger uttryck för någon form av påverkan är mycket positiva och menar att kunskaper, insikter och gemensamma samtal om risk för kränkningar och övergrepp gör dem påtagligt tryggare själva. Det upplevs betryggande att veta vad övriga ledare vet och känner. En ökad medvetenhet gör att de kan arbeta mer avslappnat med den löpande kärnverksamheten.

”Även om det inte händer något (vilket det inte har gjort under min tid), så har man en inre trygghet i vad man ska göra om något ser ut att gå snett.”

”Det är enbart positivt och ledarna känner sig trygga.”

”Det ställer krav på dem. De upplever det nog som jobbigt men samtidigt en trygghet.”

Ett aktivt arbete ger inte bara tryggare ledare. Även barn och unga i verksamheten kan känna sig tryggare genom att ledarna blir allt bättre på att se vad som händer i gruppen. Det är viktigt att inte glömma att det förebyggande arbetet inte bara avser att skydda barn och unga från dåliga ledare, det bidrar också till att minska risken för problem som kan uppstå inom barn- och ungdomsgruppen och veta hur man ska hantera uppkomna situationer.

”Det gäller att som ledare vara uppmärksam på fler plan än att bara se det sportsliga under träning/match. Ledaren måste också ha i åtanke att ungdomar kan vara känsliga för hur man bemöter dem som kan uppfattas fel och ge fel signaler.”

”Det påverkar inte ledarrollen alls annat än att man ska vara medveten om att det faktiskt kan förekomma även i den bästa av föreningar”

”Jag tror att ledarna känner sig stärkta i sin ledarroll. Positiv påverkan alltså.”

”Ledarna blir medvetna om att problemet existerar som ett samhällsfenomen och lär sig att koppla detta till föreningsverksamhet.”

Att ledare får bättre kännedom om och kunskap i att hantera sexuella kränkningar och övergrepp skapar sannolikt bättre förutsättningar att hantera även andra känsliga och problematiska situationer som kan uppstå i barn- och ungdomsverksamhet. Att barn och unga utsatts för sexuella övergrepp, särskilt om förövaren är en ledare, är sannolikt något av den tuffaste situation en styrelse eller ledarstab kan komma att behöva hantera. Att i ett verksamhets- och ledarutvecklingsarbete fokusera på hantering av krissituationer av det här slaget minskar inte bara skadeverkningarna i händelse av en krissituation, utan ger även ledare trygghet i andra jobbiga situationer.

2.6 Utbildning för ledare ger bättre verksamhet

För ledare, precis som för andra, är kunskap en viktig faktor när man står inför ett avgörande. Att bli trygg i hur man kan förebygga kränkningar och hur man agerar vid en allvarlig händelse är viktigt, inte bara för ledaren själv, utan också för övriga involverade och berörda. Att *”tänka efter före”* kan sannolikt begränsa skadeverkningarna i en akut situation. Detta är inte bara bra för den eller de drabbade, den misstänkte eller dömda förövaren och dennes familj, utan också för verksamheten i övrigt. Genom ett *”kunskapsbaserat ingripande”* kan inverkan på den löpande och ordinarie verksamheten förhoppningsvis begränsas och snabbare också återgå till det normala. Kunskap ger även ledaren bättre möjligheter att agera tidigt och tydligt och på det sättet inte enbart kunna begränsa skadeverkningarna av allvarliga övergrepp utan även bidra till att barn och unga känner sig sedda och respekterade och själva får stöd i att säga ifrån när de upplever sig illa behandlade.

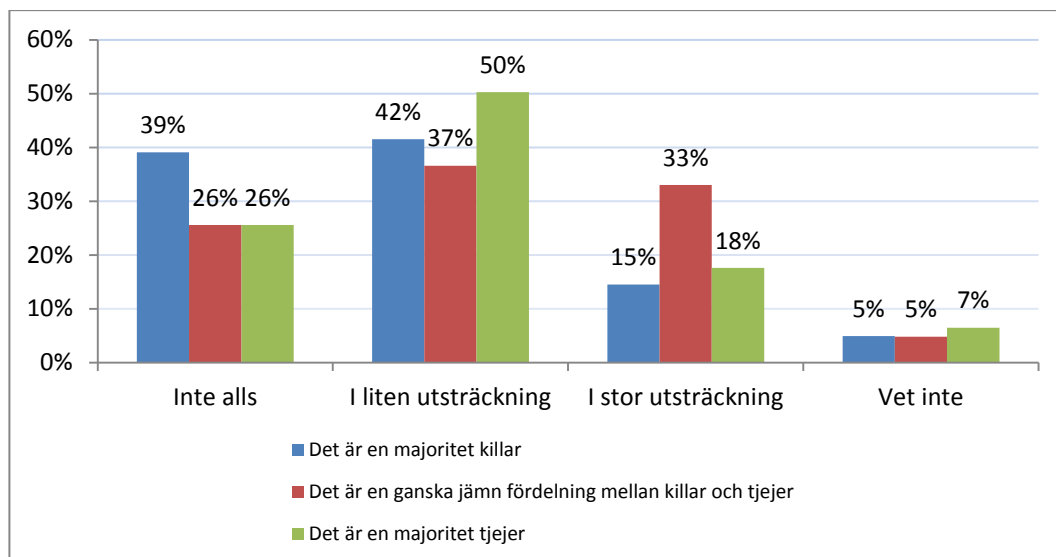
Tabell 2.5. I vilken utsträckning har ledare i er (lokala) verksamhet fått information om eller utbildning i hur man kan förebygga sexuella kränkningar och övergrepp? Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Inte alls	29	20	27
I liten utsträckning	42	48	43
I stor utsträckning	24	19	23
Vet inte	5	14	7
Totalt	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 553.

Av samtliga verksamheter i undersökningen uppger drygt var fjärde att lokala ledare *inte alls* fått någon information eller utbildning i hur de kan förebygga sexuella övergrepp och kränkningar i den egna verksamheten (tabell 2.5). Något större andel av de lokala verksamheterna och något mindre andel av de nationella och regionala. Även om man räknar bort de som svarat att de inte vet i vilken utsträckning ledare fått information eller utbildning i hur de kan förebygga sexuella kränkningar och övergrepp är det ändå en majoritet, 66 respektive 67 procent, som uppger att ledare i verksamheten har fått information eller utbildning i varierande utsträckning.

Figur 2.1 I vilken utsträckning ledare i den egna (lokala) verksamheten fått information om eller utbildning i hur man kan förebygga sexuella kränkningar och övergrepp fördelat på tjejer och killar i verksamheten. Procent.

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 553.

Även om det är i kategorin *i liten utsträckning* som den största andelen verksamheter, oavsett om de uppges bestå av en majoritet killar, en majoritet tjejer eller att det är en jämn fördelning mellan killar och tjejer, är trenden ändå ganska tydlig (figur 2.1). Det är i verksamheter med en majoritet killar som ledare uppges fått minst information eller utbildning om förebyggande arbete. I andra änden av skalan finner vi verksamheter med en ganska jämn fördelning mellan killar och tjejer. I dessa verksamheter uppges ledare ha fått information eller utbildning i betydligt större utsträckning än i både killdominerade och tjejdominerade verksamheter.

Men hur angeläget bedömer verksamheterna att mer kunskap bland deras barn- och ungdomsledare då är? En betydande majoritet bland såväl lokala som nationella och regionala verksamheter anser att kunskapsbehovet är påtagligt. Det finns ibland en uppfattning om att det är ”moderförbundet” eller annan central funktion i verksamheten som ska tillhandahålla eller erbjuda metodmaterial till ledare i organisationen eller erbjuda någon annan form av kunskapshöjande insats. Många gör också det och i några fall har det fått stor spridning, även utanför den egna organisationen. Men i kartläggningen är det en fjärdedel (26 procent) av de nationella och regionala verksamheterna som uppger att de inte alls tillhandahåller information eller utbildning till de ledare som möter barn och unga och knappt hälften uppgav i *ganska liten utsträckning*. Endast en fjärdedel uppger att de *ganska mycket* eller *väldigt mycket* tillhandahåller information eller utbildning till barn- och ungdomsledare.

Tabell 2.6 Verksamheter som anser att ledare i den egna verksamheten behöver mer kunskap om förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp, hur man hanterar rykten eller en situation med misstänkt eller uppdagat övergrepp? Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Ja	59	73	62
Nej	23	12	20
Vet inte	19	15	18
Totalt	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 549.

Det är bland de nationella och regionala verksamheterna som önskemålet är mest tydligt (tabell 2.6). Nästan tre fjärdedelar svarade ja på frågan om mer kunskap behövs för barn- och ungdomsledare. Motsvarande bland lokala verksamheter är något mindre. Men är detta då samma verksamheter som ovan uppger att ledare i verksamheten *inte* fått information eller utbildning i hur de kan förebygga sexuella övergrepp? Den stora majoriteten av dem som uppger att deras ledare behöver mer kunskap är verksamheter som redan har eller har haft ett informationsarbete i någon form. En fjärdedel (28 respektive 16 procent) bland de verksamheter som inte har något informations- eller utbildningsarbete av de egna barn- och ungdomsledarna anser att deras ledare inte heller behöver några ytterligare kunskaper. Kanske kunskap gör att mottagaren ser behoven i sin omgivning bättre och därmed inser att hen behöver ännu mer kunskap för att hantera dem.

Men bland dem som ändå anser att det finns ett behov av mer kunskap bland barn- och ungdomsledare, vad är det de behöver kunskap om? I det digra materialet av fritextsvar behöver man inte läsa alltför långt innan ett mönster utkristalliseras. Samstämmigheten är påtaglig och behoven följer ett imaginärt ”flöde” av olika faser i en reell situation. Det mest lyfta behovet är kunskap att *tolka signaler*. Hur kan man som ledare se eller förstå att någon i gruppen är utsatt för någon form av övergrepp?

”Kunskap om vilka symtom som kan uppkomma hos en individ som utsätts för övergrepp så att man vet vilka signaler man ska vara vaksam på.”

”Hur ser jag/upptäcker när någon utsätts! Vilka varningssignaler finns? Hur tar jag upp frågan? Hur kan jag hjälpa till?”

”Känna igen varningssignaler och öva på att ta svåra samtal.”

Det finns inga entydiga signaler som tyder på att barn och unga utsatts för sexuella övergrepp (Svedin & Back 2003, Svensson 2012). En del är utåtagerande, andra sluter sig. En del barn och unga kan ha dessa personligheter utan att ha utsatts för övergrepp. Detsamma gäller förövare. Det finns inga universella kännetecken som ”avslöjar” vem som är potentiell förövare och vem som inte är det. Tesen presenteras med skrämmande tydlighet i Börje Svenssons bok *De mest hatade. Om pedofiler och andra sexualbrottslingar*:

”Det går nog inte att förutsäga vem som i framtiden kommer att begå ett sexuellt övergrepp innan personen har gjort det. ... Det är bara i backspeglarna man kan utveckla hypoteser kring hur det kan komma sig att just den personen hamnade så fel.” (Svensson 2012)

Det som är viktigt som vuxen, inte minst som ledare, är att vara uppmärksam på *personlighetsförändringar* bland barn, unga och vuxna. Upplever du att någons beteende förändrats utan tillsynes rimlig förklaring? Följ upp, fråga hur den mår och var lyhörd för vad som sägs och inte sägs. Att visa att du bryr dig är kanske det bästa men framförallt det minsta man kan göra som ledare.

Inte ens professionella terapeuter som träffar barn som misstänks ha utsatts för sexuella övergrepp kan lyfta ut enskilda symtom på övergrepp. När man tolkar symtom (eller signaler) måste man ta hänsyn till olika omständigheter som rör barnet och väga samma dessa till en ”helhet”, vilka är signalerna som någon reagerat på, vad berättar barnet, finns det särskilda detaljer som kan stärka misstanken om utsatthet, barnets kroppsspråk? Även föräldrarnas och den misstänkte förövarens (om annan än förälder) berättelser och livshistoria måste vägas in. Detta tolkningsarbete ligger långt utanför en ledares möjligheter och ansvar. Därför måste en ledare göra det som går; fråga, visa att du bryr dig och anmäl till socialtjänsten om du är ordentligt orolig.

Som framgår av ett av citaten ovan efterfrågar föreningarna också kunskap om hur man bör agera om man misstänker att något inte står rätt till. *Hur närmar man sig* som ledare den eller de som berörs? Att som ledare närma sig ett barn i verksamheten som man känner mår dåligt är för de flesta sannolikt oproblematiskt. Men vad gör man om man får veta eller fattar misstankar om övergrepp? Om det framkommer att förövaren är eller skulle kunna vara någon i den egna verksamheten, är jag beredd att ta emot den informationen? Orkar jag lyfta på alla stenar? Hur kan jag samtala med ett barn utan att riskera att förvärra situationen? Om min magkänsla inte stämmer, hur framstår jag då? Det finns många scenarier som en ledare kan befinna sig i och som kan få stora och allvarliga konsekvenser för denne själv, för enskilda barn och ledare och för verksamheten i stort. Vill jag vara den som blåser i visselpipan om min magkänsla visar sig vara fel?

”Samtalsteknik med eventuellt drabbade barn och ungdomar.”

”Hur sköta samtalen med de involverade.”

Andra kunskapsbehov handlar om vad man sedan gör med sådan information som är allvarlig. *Vem kontaktar man?* Den unge har eller har inte gett uttryck för att något inte står rätt till, men informationen är knapphändig. Vad gör man som ledare då? Om man har misstankar om eller det uttrycks att det är en ledare (eller annan ung i gruppen) som är förövare, vad gör man då? Hur närmar man sig den eller de personerna? Bör man göra det eller är det en uppgift för professionella? Ska jag kontakta polisen? Socialtjänsten? Eller båda? Ska man som ledare prata med styrelsen, den utpekade eller barnets föräldrar först? Tänk om anklagelsen är felaktig? Kan jag anmäla anonymt?

”... så tror jag att kunskapen om kontakten med olika myndigheter är den som behövs.”

”Hur man ska agera ifall det skulle hända. Tar man kontakt med polisen eller?”

”Vem man ska ta kontakt med, till exempel kurator, BUP, utan att göra för stor sak av det innan man vet hur det verkligen ligger till?”

Vad händer efter att jag eller någon annan i verksamheten gjort en anmälan? Det är också en återkommande undran i materialet. De flesta har sannolikt aldrig behövt stå till utredande myndigheters förfogande. Att anledningen är ett eller flera sexuellt utsatta barn i verksamhet man själv är ledare i kan inte vara lätt att hantera. Om det dessutom finns en utpekad misstänkt som man känner mycket väl, kanske umgås med privat, då finns det sannolikt extra stort behov av stöd och kunskap om hur olika instanser arbetar och vad det kan innebära för de involverade. Att känna till vad som gäller vid en anmälan, när en anmälan ska göras och hur ett anmälningsförfarande går till och vad som händer sedan kan vara en trygghet och skillnaden mellan att våga agera och inte våga.

”Hur man agerar och hur man kan avgöra om det är ett rykte eller sant. Vad händer när jag gör en anmälan och det inte var sant osv.”

”Hur man anmäler, när man anmäler, hur säker man behöver vara för att anmäla.”

”Kunskap om vad som händer vid en anmälan. Kännedom om vilken hjälp den drabbade och en eventuell gärningsperson får.”

Utöver dessa teman som kan ses som ett kontinuum, ett flöde av processer utan tydliga övergångar. En ledare känner eller får veta att något inte står rätt till och måste närma sig den eller de som omsorgen riktas mot. Samtalet ger vid handen att ledaren måste agera ytterligare. Men hur? I vilken ordning ska berörda kontaktas? Vad kommer en anmälan att leda till, för den utsatte, den misstänkte, mig som ledare, andra ledare, andra barn och föräldrar? Kommer det att bli ”skriverier”? Det finns många funderingar i en skarp situation som man bör ta på allvar och har man förmånen att kunna reflektera kring dessa *innan* bör man definitivt göra det.

Det finns också en stor efterfrågan på möjligheter att få samtala med andra ledare i andra verksamheter om dessa frågor. I en kommun eller i ett samhälle finns det andra ledarledda barn- och ungdomsverksamheter där man också ”brottas” med frågor om förebyggande arbete. Att få ta del av andra verksamheter och andra ledares funderingar och erfarenheter är ett ypperligt tillfälle till reflektion över den egna verksamheten och förkovring i ämnet. Att verksamheter har olika profil och inriktning bör ses som en tillgång i samtalet. Det kan också vara ett bra forum att samtala om hur man kan gå vidare med verksamheten efter en akut situation. En allvarlig händelse i en verksamhet kan beröra även andra verksamheter, inte minst i en mindre ort.

Tabell 2.7 I vilken utsträckning tillhandahåller nationella och regionala verksamheter information eller utbildning om hur man kan förebygga sexuella kränkningar och övergrepp till lokala ledare som möter barn och unga? Procent

	Nationellt/regionalt
Inte alls	26
Ganska lite	45
Ganska mycket	16
Väldigt mycket	8
Vet inte	5
Totalt	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 316.

Bland de svarande verksamheterna på nationell och regional nivå är det en majoritet (71 procent) som uppger att de ganska lite eller inte alls tillhandahåller information eller utbildning till de *lokala ledare* som möter barn och unga om hur man kan förebygga sexuella kränkningar och övergrepp (tabell 2.7).

Även om ”föreningarna utgör unika lärandemiljöer, där man utvecklas genom de erfarenheter man gör inom den dagliga verksamheten” (Riksidrottsförbundet 2006, s. 5) kan organisationen på nationell eller regional nivå bidra med kompetenshöjande insatser. Nya perspektiv och ny kunskap måste tillföras utifrån och här spelar instanser och funktioner ”högre upp” i organisationen en mycket viktig roll. Organisationen på regional eller nationell nivå har möjligheter att ta beslut om vad som krävs av de enskilda föreningarna, de har även möjlighet att implementera perspektiv och kunskap i de lokala föreningarna genom utbildning på ett annat sätt än vad sidoaktörer som organisationer, studieförbund eller kommuner kan.

”Vid kurser och utbildningar som anordnas genom förbunden värdesätts särskilt de informella mötena mellan föreläsningarna, när man får möjlighet att prata med andra tränare, att få tips och idéer. För många är detta faktiskt utbildningarnas stora behållning.” (Riksidrottsförbundet 2006, s. 42)

Citatet är hämtat ur en publikation från Riksidrottsförbundet (2006) men skulle sannolikt kunna avse andra typer av barn- och ungdomsverksamheter utanför idrotten. Erfarenhetsutbyte mellan ledare ökar förutsättningarna att sprida framgångsfaktorer inom och mellan olika verksamheter.

2.7 Barn och unga bör veta vad som gäller

Ett sätt att arbeta med barns trygghet i den egna verksamheten är att säkerställa att alla känner till vad som gäller, men också hur man bör agera eller vart man kan vända sig om man är utsatt eller får kännedom om att någon är eller eventuellt är utsatt för någon form av missförhållanden. Hur detta i praktiken går till kan variera mycket.

Tabell 2.8 I vilken omfattning har barn och unga i den egna lokala verksamheten fått information om vart de kan vända sig om de själva blivit utsatta eller om de får kännedom om att någon annan utsatts för sexuella kränkningar eller övergrepp? Procent

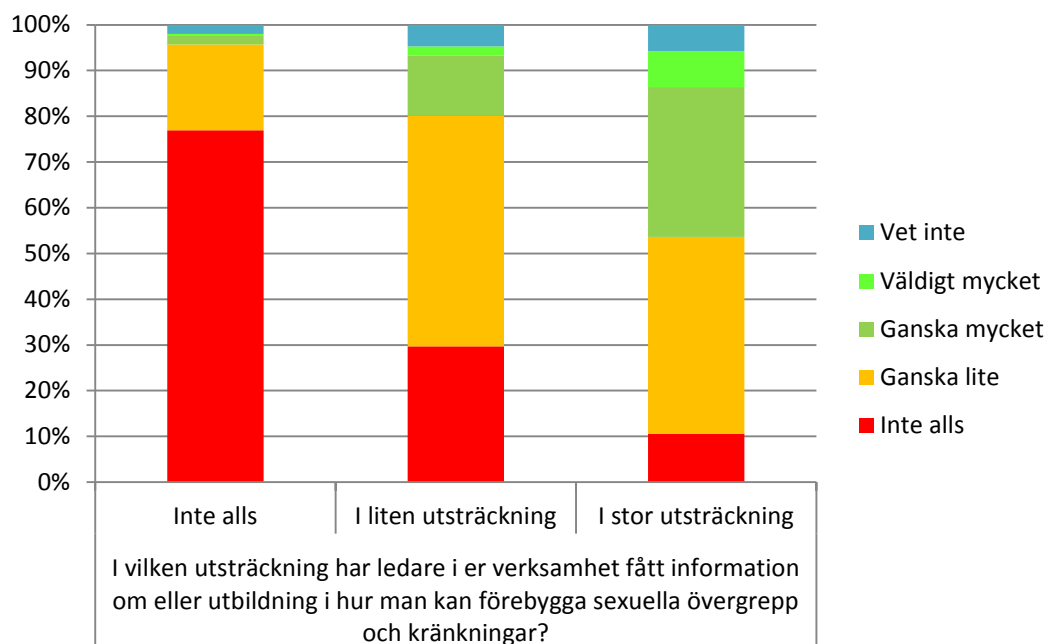
	Majoritet tjejer	Jämn fördelning	Majoritet killar	Totalt
Inte alls	31	36	53	39
Ganska lite	45	38	31	38
Ganska mycket	16	16	9	14
Väldigt mycket	4	3	2	3
Vet inte	4	7	5	6
Totalt	100	100	100	100

*Källa: Myndigheten för ungdoms- och civillsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 1 224.*

Fyra av tio lokala barn- och ungdomsverksamheter uppger att de inte aktivt informerat om vart barn och unga i verksamheten kan vända sig vid oro för, eller om de själva utsatts för, kränkningar eller övergrepp. En lika stor andel uppger att de i ganska liten omfattning delar information av detta slag. Det är alltså närmare 80 procent i undersökningen som inte aktivt delat information om vart barn och unga kan vända sig om de själva blivit utsatta eller om de får kännedom om att någon annan utsatts för kränkningar eller sexuella övergrepp (tabell 2.8).

Man kan inte förebygga allt och det finns inga garantier. Men man kan alltid sprida information om vad barn och unga, men också ledare, kan göra om de får kännedom om en osund relation eller att någon i verksamheten är utsatt på något sätt eller ser ut att må dåligt. För detta krävs i regel inga stora insatser.

Det är en markant skillnad mellan verksamheter med olika könsfördelning där verksamheter med en majoritet tjejer i störst omfattning delat information till barn och unga och verksamheter med en majoritet killar gjort det i minst omfattning. Andel verksamheter som uppger att de ganska eller väldigt mycket delat information till barn och unga ligger på mellan 10 och 20 procent beroende på könsfördelningen i verksamheten. Men spelar det någon roll att ledare ”går på kurs”, att moderorganisationen sprider material eller kunskap ”nedåt” i organisationen, ut i till de lokala barn- och ungdomsverksamheterna?

Figur 2.2 I vilken utsträckning den lokala verksamheten har gett information till barn och unga om vart de kan vända sig om de utsätts för eller får kännedom om sexuella kränkningar och övergrepp. Efter hur informerade eller utbildade ledarna i verksamheten är. Procent.

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 223.

Svaret på frågan ovan ser ut att vara ja. I figur 2.2 kan vi se ett mönster där information till barn och unga om vart de kan vända sig är vanligare i verksamheter där ledare fått information eller utbildning i förebyggande arbete. I verksamheter där ledare uppges ha fått information eller utbildning om förebyggande av sexuella kränkningar och övergrepp i stor utsträckning har barn och unga också i betydligt större utsträckning fått information.

2.8 Riktlinjer och metoder

Under arbetets gång har olika former av dokument, som tagits fram av den egna eller av någon annan organisation, lyfts fram som ett belägg för att man har tagit sig an ett förebyggande arbete i verksamheten. Att ha en tydlig plan eller rutiner är viktigt på flera sätt. Inte minst finns det förutsättningar att frågan blir synlig och därmed lättare kan diskuteras i ledarstaben. Det blir också tydligare hur ledare bör agera i en krissituation och kan då minimera risken för att en situation förvärras av dålig hantering.

Tabell 2.9 Andel verksamheter och organisationer som uppger att den egna organisationen har en handlingsplan eller någon annan form av riktlinjer för att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp. Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Ja	42	41	42
Nej	48	53	49
Vet inte	10	6	9
Totalt	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 550.

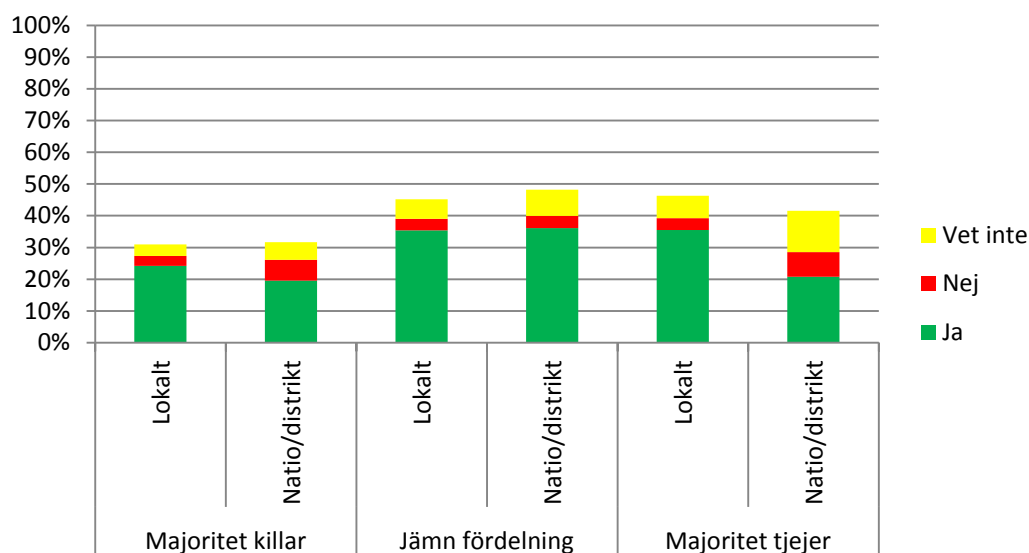
Inte sällan påpekas att ett förebyggande arbete manifesteras i en handlingsplan eller ett policydokument som sedan mer eller mindre aktivt sprids i organisationen. Bland de deltagande organisationerna och lokala verksamheterna uppger drygt fyra av tio att de har en handlingsplan eller någon annan form av riktlinjer för att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp (tabell 2.9). Skillnaden mellan lokala verksamheter och nationella eller regionala organisationer är i praktiken obefintlig. Det är bra att frågan blir belyst och diskuteras även om ett dokument inte ensamt kan anses utgöra ett förebyggande arbete. Det spelar mindre roll hur välarbetad och ambitiös en handlingsplan är om den inte integreras i den löpande barn- och ungdomsverksamheten.

Tabell 2.10 Andel av de verksamheter och organisationer som har en handlingsplan eller riktlinjer för att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp och som bedömer att de följs och är en integrerad del av verksamheten. Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Ja	78	65	75
Nej	8	14	10
Vet inte	14	21	15
Totalt	100	100	100

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 644.

Det finns inga nämnvärda skillnader mellan verksamheter med olika fördelning av tjejer och killar. Bland såväl verksamheter med en majoritet tjejer och verksamheter med en majoritet killar som verksamheter med en jämn fördelning uppger cirka 75 procent att handlingsplanen eller de riktlinjer som finns följs och är integrerade i den löpande verksamheten (tabell 2.10). Tre av fyra kan ju låta positivt men då ska man betänka att det handlar om 75 procent av dem som uppgett att det överhuvudtaget finns en handlingsplan eller riktlinjer. Sett till andel av samtliga i undersökningen är det en betydligt mindre andel.

Figur 2.3 Andel bland samtliga verksamheter och organisationer som uppger att de har en handlingsplan eller riktlinjer för att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp och som bedömer att de följs och är en integrerad del av verksamheten. Utifrån könsfördelning. Procent.

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 1 549.

Sett till samtliga verksamheter och organisationer är det alltså från 20 procent bland nationella och regionala organisationer med en majoritet killar till 36 procent bland nationella och regionala organisationer med en jämn könsfördelning som säger sig ha handlingsplan eller riktlinjer för att arbeta förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp och som bedömer att de följs och är integrerade i verksamheten (figur 2.3).

Det räcker dock sällan att producera dokument, föreläsa om dem och sedan förvänta sig att människor lever efter dem. Det förutsätts ett aktivt implementeringsarbete för den process som det innebär att omsätta en policy i praktisk handling. Att implementera handlar om att få ett policydokument att genomsyra den verksamhet som bedrivs lokalt. Det är en grannliga uppgift att få alla engagerade att förstå och tillämpa den policy som kommuniceras (Riksidrottsförbundet 2006).

Något som återkommande lyfts fram som ett välkommet stöd i det förebyggande, men möjligen kanske snarare i det förberedande, arbetet är en form av checklista att förhålla sig till i en skarp situation. Hur vanlig är denna åtgärd bland organisationerna och de lokala verksamheterna i undersökningen?

Tabell 2.11 Andel verksamheter och organisationer som har särskilda rutiner eller en checklista för hur man som ledare ska agera om det framkommer att någon misstänks ha utsatts för sexuella kränkningar eller övergrepp. Procent

	Lokalt N=1 120	Nationellt/regionalt N=317	Totalt N=1 437
Vi har särskilda och formaliserade rutiner	11	7	10
Ja, vi har en "checklista" för hur vi hanterar situationen	18	19	18
Nej	65	62	64
Vet inte	9	16	11

*Källa: Myndigheten för ungdoms- och civillsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 1 437.*

Majoriteten bland såväl lokala verksamheter som nationella och regionala organisationer säger sig inte ha några formaliserade rutiner eller någon checklista för hur ledare bör agera i händelse av en akut situation (tabell 2.11). Som tidigare utmärker sig verksamheter med en majoritet killar. Bland dessa verksamheter uppger 5 procent att de har särskilda och formaliserade rutiner och 13 procent att de har en checklista i händelse av en krissituation. I verksamheter med en majoritet tjejer och i verksamheter med en jämn fördelning av killar och tjejer är motsvarande siffror 12 respektive 20 procent i båda grupperna.

2.9 Ny lag om utdrag ur belastningsregistret

Inom pedagogisk verksamhet har det sedan 2001 funnits möjlighet för en arbetsgivare att i samband med en rekrytering kunna begära att den sökande visar upp ett begränsat utdrag ur belastningsregistret⁷ och arbetsgivare kräver allt oftare av sökanden att de visar upp ett sådant utdrag (Backman 2012). Från och med den 18 december 2013 finns också denna möjlighet för ideella organisationer som bedriver ledarledd verksamhet för barn. De kan nu begära att sökanden som erbjuds anställning eller uppdrag "som innebär direkt och regelbunden kontakt med barn" visar upp ett begränsat utdrag ur belastningsregistret.⁸

Även tidigare har arbetsgivare och uppdragsgivare inom föreningslivet kunnat be tilltänkta ledare att visa upp ett utdrag ur belastningsregistret men som enskilda privatpersoner har vi inte kunnat be om ett begränsat utdrag utan enbart det totala. Då får man allt och det är inte alltid som man en person vill att andra ska få se det som eventuellt finns nedtecknat i re-

⁷ Även personal vid sådana hem för vård eller boende som tar emot barn eller personal som utför vissa insatser åt barn med funktionshinder.

⁸ Lag (2013:852) om registerkontroll av personer som ska arbeta med barn.

gistret om det inte är relevant för huruvida hen är lämplig som ledare eller inte. Det finns dock inte något förbud mot att anställa eller på annat sätt erbjuda ledaruppdrag även om utdraget innehåller uppgifter om tidigare domar.

Tabell 2.12 Andel som tror att de kommer att utnyttja utdrag ur belastningsregistret. Procent

	Lokalt	Nationellt/regionalt	Totalt
Ja, i vissa eller i samtliga rekryteringar	38	40	38
Sannolikt inte	29	24	28
Annat	4	6	5
Vet inte	29	30	30
Totalt	100	100	100

*Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.
Kommentar: Antal svarande = 1 548.*

Det man kan se i tabell 2.12 är att det inte på något sätt är en entydig uppfattning om huruvida denna möjlighet är något som föreningarna kommer att använda. Även om gruppen som tillsynes gör bedömningen att man i den egna verksamheten åtminstone i vissa fall kommer att använda möjligheten att begära ett begränsat utdrag är det drygt en fjärdedel som sannolikt inte kommer att göra det. En lika stor andel uppger att de inte vet hur de kommer att förhålla sig. Skillnaderna mellan lokala verksamheter och nationella och regionala organisationer är i det närmaste obefintliga.

Att detta är en fråga som berör märks i materialet. Bland dem som uppgett att de sannolikt inte kommer att använda möjligheten att be nya ledare att visa upp ett begränsat registerutdrag kan man skönja några återkommande teman.

De vanligaste argumenten mot att be om registerutdrag kan sammanfattas som att det är "onödigt". Man rekryterar ledare ur "de egna leden". Det kan vara enskilda medlemmar som "kliver upp" och tar en ledarroll i verksamheten eller nära anhöriga till medlemmar, ofta föräldrar. Det är med andra ord välkända personer som inte behöver "kollas" upp. Det anses också vara integritetskränkande och ett tecken på att man misstror enskilda medlemmar eller föräldrar.

"Föräldrar är ledare och att börja ledarutbildning med att begära utdrag känns helt främmande."

"Då de rekryteringar som sker är i 'föräldraled' och då ofta vänner eller liknande så känns det som sådan information skulle vara känd."

"Skulle vilja men kan vara känsligt på en liten ort."

Ett exempel är det så kallade *Huddingefallet* från 2003 som kom att omfatta ett 40-tal barn, samtliga bosatta i samma bostadsområde. En man, också bosatt i samma område, hade under flera års tid dokumenterat sina övergrepp på barnen och spridit dessa på internet. Mannen var känd bland de drabbade familjerna och de flesta av de utsatta barnen var klasskamrater med gärningsmannens dotter. Trots det hade ingen förstått vad som pågick utan det var polisen som upptäckte barnen på olika barnpornografiska sidor och till slut kunde ringa in förövaren.

En förövare kan fullständigt dupera sin omgivning och vi kan inte förlita oss på att barn själva ska tala om för oss vuxna när något är galet. I *Huddingefallet* var såväl förövare som utsatta kända och välintegrerade i gemenskapen. Trots detta kunde det ske många övergrepp under lång tid. Bilden av förövaren som charmig och tilltalande, och som ingen kunnat misstänka utsatta unga för sexuella övergrepp, är en bild som återkommer.

En vanlig uppfattning är att registerutdrag dessutom ytterligare skulle försvåra möjligheten att få ledare till verksamheten. Att vara ledare i en ideell fritidsverksamhet innebär för de flesta sannolikt att andra saker måste försakats. Tiden räcker helt enkelt inte till och inte sällan kan det också innebära ekonomiska merkostnader för de ledare som "ställer upp". I en sådan kontext känns en begäran om att den tilltänkta ledaren ska visa upp ett utdrag ur belastningsregistret främmande.

"Självklart en mycket viktig fråga. Men vi är en liten förening som har svårt att få frivilliga föräldrar att ställa upp. Tror att detta krav skulle göra det ännu svårare."

"Om jag har svårt idag att rekrytera ledare till den idrott min förening utövar, hur tror ni detta kommer mottagas? Rena öststatstänk. Jag vet att det är för ungdomarnas bästa men måste finnas vettigare lösning."

"Även om det verkar rimligt att anamma samma principer som vård och skola, så i en miljö där det redan idag är ofantligt svårt att få tag i ideella krafter, så tror jag att vi kommer tveka till att det första vi gör begära utdrag ur belastningsregistret – det finns nog en stor risk det skulle kunna skapa problem att få tag i folk, även om de aldrig någonsin förekommit i registret."

Christel Backman (2012) har forskat på arbetsgivares användning av registerutdrag i rekryteringsarbetet och menar att arbetsgivare, som inte har lagmässigt stöd att ta del av registret ändå motiverar användandet som att den sökande kan välja om hen vill stanna kvar i processen och visa upp ett utdrag eller vill säga att hen inte längre är intresserad av tjänsten. Genom att inte tvinga den sökande att visa utdrag eller motivera varför hen inte längre är intresserad menar man att man inte kränker den sökandes integritet. Det är just detta händelseförlopp som föreningarna i citaten ovan fruktar. Till skillnad från en arbetsgivare är föreningar som söker ledare till barn- och ungdomsverksamhet beroende av omgivningens välvilliga inställning. Kommer ledare att uppleva det som en kränkning av deras integritet eller kommer de att se det som att de värvas till en verksamhet som värnar om de barn och unga som de nu ska bli en av ledarna för?

Registerkontrollen anses *inte vara effektiv*. I registret finns bara dömda förövare och man kommer således inte åt förövare som inte är dömda, inte heller personer som eventuellt skulle kunna komma att begå övergrepp även om de inte gjort det tidigare. Det kan därför ge en "falsk trygghet" om att verksamheten är säkrad från kränkningar och övergrepp.

"Detta kommer inte hindra att ev sexbrottslingar kommer till oss, men å andra sidan så är sannolikt de flesta som ev gör övergrepp heller aldrig dömda för det, så jag tror det inger en falsk trygghet."

"Det är osannolikt att någon som vill bli ledare finns i belastningsregistret. Däremot kan det uppstå situationer för ledare, där frestelsen att göra någon olämplig handling eller övergrepp. Då hjälper inte ett utdrag i förväg."

"Man hittar inte första övergreppet med denna metod och den ger en falsk trygghetskänsla."

Liksom i allt förebyggande arbete krävs det ofta olika typer av insatser på olika förebyggande nivåer för att det ska bli effektivt, exempelvis insatser som riktar sig till alla och insatser som riktar sig till en riskgrupp eller till personer som har ett uttalat riskbeteende.

Det behöver ofta även följas av kompetenshöjande insatser. Med den kunskapen räcker det givetvis inte med ett begränsat utdrag ur belastningsregistret för att skapa en trygg verksamhet för barn och unga, men det kan vara en insats av flera.

Det som beskrivs som en utökad möjlighet av vissa beskrivs som en utökad *administrativ börda* av andra. Många ideella verksamheter har inte anställd personal, särskilt på lokal nivå där barn- och ungdomsledare ofta finns. Det arbete som läggs ned i verksamheten sker därför på frivillig och ideell basis, utanför styrelseledamöternas ordinarie sysselsättning. Den löpande verksamhetens administration kan upplevas som en tidskrävande uppgift. Att dessutom begära registerutdrag i en ledartillsättning anses som ett inte helt oproblematiskt inslag i det löpande arbetet.

”Det känns som en administrativ och krånglig procedur för ett ideellt uppdrag som oftast bara handlar om ’att göra nåt kul’ ... Men jag gillar idén, trots att jag tror att den inte kommer att utnyttjas.”

”Svårt nog att rekrytera ledare, så vill inte krångla till det. Skulle kräva mer administration som vi inte har tid/resurser till.”

”För mycket administration.”

Den nya möjligheten som trädde i kraft den 18 december 2013 innebär alltså att föreningar har möjlighet att be en tilltänkt ledare visa upp ett begränsat utdrag ur belastningsregistret. Detta utdrag får inte dokumenteras på annat sätt än som en anteckning att utdraget har visats upp (prop. 2012/13:194). Detta borde inte innebära en alltför stor administrativ börda utan den stora utmaningen ligger i att förmedla kunskap om vad lagändringen faktiskt innebär och skapa rutiner för hur organisationer och deras lokala föreningar ska hantera detta.

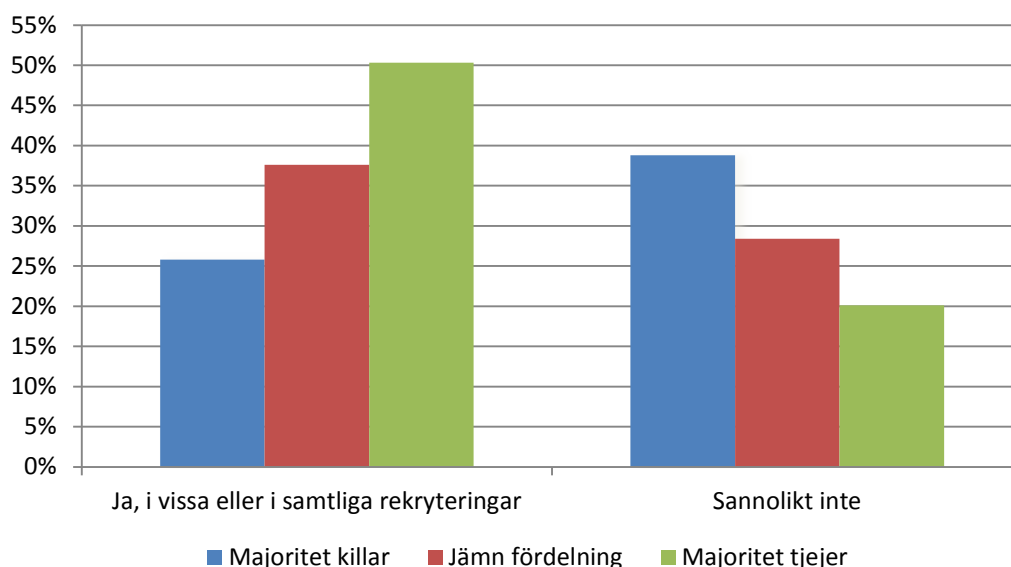
Utmärkande för föreningslivet är att gränserna mellan amatör/privat och professionell/offentlig ofta kan vara otydliga. Givetvis finns många organisationer med ekonomiska, materiella och personella resurser som går att jämföra med aktörer inom såväl näringslivet som den offentliga sektorn. Men för många ideella verksamheter ser villkoren annorlunda ut. Vem som är ledare är inte alltid självklart.

”Jag tycker det är bra att möjligheten finns, problemet är att flera av våra ledare blir inlurade som ledare, börja vara med som förälder och om det fungerar får den mer och mer ansvar, blir en svår övergång, när är man ledare, när kan man be föräldern lämna belastningsregistrering utan att skrämman bort? De kanske inte ser sig som ledare än utan förälder som hjälper till. Men min grundtanke är att frågan måste ställas när, var, hur?”

Många verksamheter motiverar att de inte avser att tillämpa lagen i den egna verksamheten eftersom de inte ”rekryterar” ledare i den meningen att det inte finns något uttalat ansökningsförfarande eller någon lön till ledare. Tolkningen av begrepp riskerar därmed att syftet med lagändringen inte fullföljs. Därför är det viktigt att lagändringar som dessa inte blir upp till de enskilda små lokala föreningarna att hantera, utan att de större nationella organisationerna tar ansvar för frågan och går ut med information om hur de som nationellt förbund beslutar att hantera frågan samt med rekommendationer till hur de lokala föreningarna praktiskt kan hantera frågan. Exempel på andra orsaker till att inte använda registerutdrag är ”vi är en liten förening”, ”alla känner alla”, ”bara schysta ledare”, ”vi litar på folk”, ”vi är liten ort”, ”vi är kristna”, ”vi är scouter”, ”vi är en kampsportförening”, ”vi har inte de problemen”, ”vi rekryterar inte ledare” och ”vi har mest kvinnliga ledare”.

För samtliga dessa argument finns det motargument, antingen i vårt eget underlag eller i litteraturen.⁹ En frekvent förekommande men kanske också det mest kontroversiella argumentet att bemöta är det som rör just kvinnliga förövare. Börje Svensson (2000) menar att vår syn på kvinnor som barns största medkännare är så grundläggande att tanken på att kvinnor skulle kunna vara potentiella förövare av sexuella övergrepp på barn nästan är omöjlig att ta in. Även om det mesta tyder på att manliga förövare är kraftigt överrepresenterade är ett övergrepp av en kvinnlig förövare minst lika farligt för ett barns utveckling som övergrepp av en manlig förövare. Av de 101 behandlade pojkarna vid Rädda Barnens pojk-mottagning hade 9 utsatts för övergrepp av en kvinna. Vi lämnar diskussionen om kvinnliga förövare här men för den som vill fördjupa sig rekommenderas *Offer och förövare* (Svensson 2000).

Vi har tidigare tittat på eventuella skillnader mellan verksamheter med olika könssammansättning i barn- och ungdomsgruppen. Även här finns ett tydligt mönster för om man tror sig vilja använda registerutdrag eller inte vid ledartillsättningar. Verksamheter med en majoritet tjejer gör i betydligt större utsträckning *bedömningen* att de kommer att använda sig av registerutdrag jämfört med verksamheter med en majoritet killar (figur 2.4).

Figur 2.4 Verksamheter med olika fördelning av killar och tjejer som bedömer sannolikheten för att de ska begära att sökande visar upp ett begränsat utdrag ur belastningsregistret. Procent.

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 546.

Verksamheter med jämnare könsfördelning placerar sig precis mitt emellan dessa båda grupper. Vad kan detta bero på? Varför är det överhuvudtaget skillnader? Det finns inga uppenbara skillnader i de uttryck av motiveringar till varför man inte tror sig komma att utnyttja registerutdrag vid tillsättning av ledare.¹⁰ Det handlar om att "det är inget jobb" och att man "inte rekryterar" ledare, det "är mest föräldrar" och "ledare som själva varit aktiva i verksamheten". Gemensamt för majoriteten av de uttryck som ges, oavsett om verksamheten har en majoritet tjejer, en majoritet killar eller en jämn fördelning av tjejer och killar, är att behovet är litet, att man har koll. Det skulle vara känt om någon "hade något i bagaget" och det skulle vara "kränkande att fråga".

⁹ Av de cirka 70 lokala verksamheter som uppgett erfarenhet av sexuella kränkningar och övergrepp de senaste 10 åren hade 13 procent färre än 40 barn (som motsvarar 1:a kvartilen i underlaget).

¹⁰ Man kunde bara motivera varför man sannolikt *inte* skulle använda registerutdrag.

2.10 Erfarenheter av övergrepp

En inte minst av politiker och medier efterfrågad kunskap är hur vanligt förekommande sexuella kränkningar och övergrepp är. Hur många barn handlar det om, i vilka sammanhang och vem är det som begår övergreppen? Få samhällsvetenskapliga frågeställningar torde vara svårare att belysa än just denna. Brott mot barn, oavsett om förövaren är ett annat barn eller en vuxen, är alltid behäftat med svårigheter ur ett rättsligt perspektiv. Handlar det om brott med sexuella förtecken är det än mer problematiskt. Om brottet dessutom sker inom ramen för en organiserad verksamhet skulle det kunna innebära att det finns incitament att händelsen inte ska komma till myndigheters kännedom då det skulle kunna skada förtroendet för verksamheten. Verksamheten vill helt enkelt inte bli sammankopplad med denna typ av händelser. En annan faktor som komplicerar kunskapsbilden är att barn sällan själva berättar om övergrepp de har varit med om utan att det oftare framkommer av en slump (Svedin & Back 2003). Vuxna måste därför utgå från sin egen känsla och agera på den. Vi måste fråga och fråga igen.

För att kunna belysa *vad* man i föreningslivet gör i en särskild situation behöver vi veta *om* man haft anledning att göra något. Har det funnits anledning att agera utifrån en skarp situation?

Tabell 2.13 Verksamheter som någon gång de senaste tio åren behövt vidta åtgärder med anledning av rykten eller misstanke om och/eller med anledning av en akut situation av sexuella kränkningar eller övergrepp i den egna verksamheten.* Antal och procent

	Rykten		Akut	
	Antal	Andel %	Antal	Andel %
Lokalt	206	17	72	6
Nationellt/regionalt	82	26	33	10

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 553.

*) Gäller oavsett om det handlat om något som hänt mellan ledare och en ung medlem eller mellan unga medlemmar.

Vi har delat in erfarenheterna i *rykten* (rykten, misstankar och oro) och händelser som ansetts vara *akuta* där en anklagelse om kränkning eller övergrepp har riktats mot någon eller där det på annat sätt finns anledning att tro att något allvarligt faktiskt har hänt. *Det betyder inte att det blev klarlagt eller bevisat att det faktiskt har skett ett övergrepp.* I tabell 2.13 kan vi se hur deltagande verksamheter svarat på frågan om erfarenheter av kränkningar och övergrepp. Att agerande med anledning av rykten såväl som vid akuta situationer framstår som mer vanligt bland nationella och regionala organisationer kan ses som logiskt då dessa samordnar ett varierat antal regionala och lokala verksamheter. En nationell organisation får sannolikt kännedom om händelser som sker i olika regionala och lokala verksamheter. En annan möjlig tolkning är att det regionala eller nationella organet dras in när något som väcker osäkerhet i den lokala verksamheten händer och att de sedan driver frågan vidare.

I undersökningen har 17 procent av de lokala verksamheterna i undersökningen erfarenheter av misstanke eller rykten om kränkningar och övergrepp där de också agerat i någon form och 6 procent har också agerat till följd av en eller flera akuta händelser. Eftersom undersökningen inte är generaliserbar är det vanskligt att värdera utfallet. Vad som däremot kan vara mer intressant är att få en bild av om dessa erfarenheter skiljer sig mellan kill- respektive tjejdominerade verksamheter.

Tabell 2.14 Lokala verksamheter med olika könsfördelning som någon gång de senaste tio åren behövt vidta åtgärder med anledning av rykten eller misstanke om och/eller med anledning av en akut situation av sexuella kränkningar eller övergrepp i den egna verksamheten.* Antal och procent

	Rykten		Akut	
	Antal	Andel %	Antal	Andel %
Majoritet tjejer	58	18	25	8
Jämn fördelning	108	19	33	6
Majoritet killar	40	12	14	4
Totalt	206	17	72	6

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 1 233.

*) Gäller oavsett om det handlat om något som hänt mellan ledare och en ung medlem eller mellan unga medlemmar.

Det är inga uppseendeväckande skillnader mellan verksamheter med en majoritet killar, verksamheter med en majoritet tjejer och verksamheter med en jämn könsfördelning (tabell 2.14). Möjligen skulle man kunna skönja att misstankar eller rykten i mindre utsträckning upplevs av de svarande i verksamheter med en majoritet killar. Det är också i killdominerade verksamheter som akuta händelser verkar ha upplevts i minst utsträckning de senaste tio åren.

Tabell 2.15 Agerande i lokala verksamheter vid rykten eller misstanke om övergrepp samt vid en akut händelse. Antal och procent

	Rykten/misstanke Antal=206		Akut Antal=72	
	Antal	Andel %	Antal	Andel %
Vi gjorde inget särskilt	2	1	0	0
Vi gjorde en polisanmälan	23	11	17	24
Vi gjorde en anmälan till socialtjänsten	17	8	10	14
Vi informerade styrelsen, kansliet eller annan central funktion inom organisationen	109	53	44	62
Vi pratade med den eller de närmast berörda	172	84	59	83
Vi informerade alla i verksamheten	40	19	*	*
Vi informerade andra lokala verksamheter i vår organisation	*	*	13	18
Annat	63	31	20	28
Vet inte	4	2	3	4

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 278.

*) Av okänd anledning fanns alternativet inte med.

Vi är nu nere på relativt få fall, men den vanligaste åtgärden vid såväl rykten eller misstanke om kränkning eller övergrepp som vid mer akuta händelser är att prata med de inblandade och även informera styrelsen eller annan central funktion i den egna organisationen (tabell 2.15). De närmare omständigheterna kring de händelser som ligger bakom utfallet vet vi inget om. Variationerna kan antas vara många. Möjligen är det lättare att särskilt titta närmare på de akuta händelserna. De svarande har ansett att det funnits händelser i den egna verksamheten som bedömts som akuta.

Tabell 2.16 visar vad de lokala verksamheterna säger sig ha gjort. Av de akuta händelser som refereras till uppges i 24 procent av fallen att händelsen anmälts till polisen och i 14 procent av fallen att händelsen anmälts till socialtjänsten. Detta betyder inte att övriga händelser inte har kommit till myndigheternas kännedom. Det kan inte uteslutas att händelserna anmälts av funktioner på nationell eller regional nivå eller att en anmälan gjorts av den utsattes anhöriga. Det kan också ha visat sig att det inte varit ett fall för någon myndighets ingripande. Om något ger det en bild av hur lokala barn- och ungdomsverksamheter själva agerar i händelse av en akut situation, inte huruvida akuta händelser anmäls eller inte.

Resultaten bör tolkas med försiktighet, men det framstår ändå som att det är en relativt stor andel akuta händelser som inte rapporteras till berörda myndigheter för vidare utredning. Det går dock inte att utesluta att de kontakter som tagits med centrala funktioner i organisationen resulterat i myndighetskontakter eller att händelsen anmälts på annat sätt.

Tabell 2.16 Vidtagna åtgärder till följd av en akut situation rörande sexuella kränkningar eller övergrepp i den egna lokala verksamheten. Antal och andel (%)

	Majoritet tjejer Antal akuta händelser = 25	Jämn fördelning Antal akuta händelser = 33	Majoritet killar Antal akuta händelser = 14	Totalt Antal akuta händelser = 72
	Antal och andel (%) åtgärder	Antal och andel (%) åtgärder	Antal och andel (%) åtgärder	Antal och andel (%) åtgärder
Vi gjorde inget särskilt	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Vi gjorde en polisanmälan	7 (28 %)	8 (24 %)	2 (14 %)	17 (24 %)
Vi gjorde en anmälan till socialtjänsten	2 (8 %)	8 (24 %)	0 (9 %)	10 (14 %)
Vi informerade styrelsen, kansliet eller annan central funktion inom organisationen	15 (60 %)	18 (55 %)	11 (79 %)	44 (62 %)
Vi pratade med den eller de närmast berörda	21 (84 %)	25 (76 %)	13 (93 %)	59 (83 %)
Vi informerade andra lokala verksamheter i vår organisation	3 (12 %)	7 (21 %)	3 (21 %)	13 (18 %)
Annat	7 (28 %)	8 (24 %)	5 (36 %)	20 (28 %)
Vet inte	1 (4 %)	2 (6 %)	0 (0 %)	3 (4 %)

Källa: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors enkät till föreningar och trossamfund med ledarledd barn- och ungdomsverksamhet 2013.

Kommentar: Antal svarande = 72.

Att prata med de närmast berörda framstår som den mest förekommande åtgärden i såväl verksamheter med en majoritet killar och i verksamheter med en majoritet tjejer som i verksamheter med jämn könsfördelning. Något annat kanske inte är att vänta. Däremot kan man inte låta bli att fråga sig varför det inte är 100 procent? Hur är omständigheterna kring en akut händelse där man bedömt att man inte ska prata med dem som är direkt berörda? Är händelsen så pass allvarlig att det finns en risk att förvärra situationen för den unge om man talar med hen? Om fallet är så borde den saknade procentsatsen återfinnas i en sammanslagning av anmälan till polis och socialtjänst. Om så är fallet går dessvärre inte att utläsa av vårt material. Det är också 4 av 10 lokala verksamheter som uppger att de inte informerat centrala funktioner inom den egna organisationen.

En slutsats som kan dras av materialet är att i verksamheterna med en majoritet killar är det en betydligt större andel som lyfter frågan ”uppåt” i organisationen, jämfört med i verksamheter med en majoritet tjejer eller med en jämn könsfördelning. Däremot framstår verksamheter med en majoritet killar vara mindre benägna att anmäla till polis eller socialtjänst. Återigen, vi vet inget om omständigheterna kring dessa händelser men de som svarat har bedömt att de vid tillfället var att betrakta som akuta. En händelse kan dock sannolikt upplevas som akut utan att det bedömts vara ett fall för myndigheterna. Mer djuplodande analyser i verksamheters hantering och agerande är nödvändiga för att bättre förstå föreningarnas och trossamfundens förutsättningar och möjligheter att hantera krissituationer.

3 Unga ledare

Bilden av en ledare i en verksamhet som vänder sig till barn och unga är sannolikt oftast en vuxen person, kanske en förälder till barn i verksamheten. En person där skillnaden i levnadsår till barn och unga i verksamheten är påtaglig. Så är det naturligtvis inte alltid. I många fall är ledare för barn- och ungdomsgrupper själva unga. Är de under 18 år är de per definition barn.

I dessa relationer finner vi mycket av den gråzonsproblematik som föreningar ställs inför. Vilka relationer är okej att ledare och unga medlemmar har? I och utanför den aktuella verksamheten? På internet? Hur ser föreningen på kärlek och förälskelse mellan en ung ledare och en annan ung medlem? Vilket ansvar har styrelsen i verksamheten för hur en ung ledare, som är kompis med andra unga medlemmar på sociala medier, beter sig när hen interagerar med dem utanför verksamheten?

Frågorna är många och viktiga för föreningar att diskutera så att det är tydligt vad ledarrollen innebär i relationen till de unga medlemmarna i verksamheten. Ett annat perspektiv är vilka krav och förväntningar som kan ställas på unga ledare? Det finns åtminstone två aspekter som är relevanta i det sammanhanget. Dels som ansvarig för barn och unga, dels som potentiell förövare.

Kan unga ledare ta del av samma utbildning som äldre ledare? I många fall kan det vara bra att alla ledare oavsett ålder får ta del av samma kunskap. Det kan dock vara så att föreningen särskilt kan behöva uppmärksamma och diskutera den särskilda situation som unga ledare kan hamna i men också synliggöra den resurs som unga ledare faktiskt innebär genom att de åldersmässigt befinner sig ”närmare” verksamhetens alla barn och unga. I Utbildningsradions program *Idrottens himmel och helvete* får vi höra berättelsen om klubben som fick en ung engagerad tränare som var precis det som klubben behövde. Han fick snabbt nära kontakt med de unga killar som han tränade. Han blev som en lite äldre kompis för dem och fick samtidigt mycket inflytande över dem. Killarna lyssnade blint på allt han sa och tog honom i försvar så fort föräldrarna hade kritiska frågor.

Den unge tränaren träffade inte enbart killarna på träningarna utan även i chattar och på Facebook. Han hjälpte till med skjuts och bjöd hem killarna på tevespelskvällar. Eftersom tränaren var ung och omtyckt såg inte någon det som särskilt konstigt att han umgicks så nära med killarna, men det var när han var ensam med dem som de värsta övergreppen skedde. Det hela uppdagades när en av killarna bytte klubb och berättade vad som hänt. Tränaren polisanmälades och stängdes av från klubben direkt. Han dömdes slutligen till flera års fängelse för övergrepp på 16 killar.¹¹

En faktor, som kan bidra till att omgivningen inte ser vad som försiggår, är att den utsatte själv kan vara en del i att möjliggöra övergreppen genom att hen till en början är positiv till personen och själv vill ha en nära relation. Att förövaren beskrivs som en charmig och tilltalande person är dock inget ovanligt (jfr Fundberg 2014, Svensson 2000). Bilden av förövaren som en obehaglig och äldre person, en ”ful gubbe”, är något som måste förändras.

¹¹ www.ur.se Idrottens himmel och helvete, avsnitt Skador och skandaler.

Ur ett kvantitativt perspektiv bör vi oro oss mer för vad barn kan utsättas för av andra barn, snarare än av vuxna ledare. Andelen övergrepp som begås av barn är vanligare än många kanske tror. I en amerikansk studie visade det sig att det var långt vanligare att utsättas för sexuella kränkningar och övergrepp av andra unga i gruppen än att utsättas av ledare (Marks, Mountjoy & Marcus 2012). En fjärdedel av de barn som utsatts för sexuella övergrepp och befunnit sig i behandling vid Rädda Barnens pojkmottagning har utsatts av en förövare som själv var barn (Svensson 2012).

I en undersökning bland ett representativt urval av gymnasieungdomar i årskurs tre av Svedin och Priebe (2009) ser vi att i nästan 50 procent av fallen var förövaren jämgammal med den som utsattes för det sexuella övergreppet. Bland unga killar var det ännu vanligare (80 procent) att den som utsatte den unge för övergreppet var jämnårig (Svedin & Priebe 2009). Det är föreningarnas ansvar att diskutera och ta fram riktlinjer för vilka relationer deras ledare ska ha med de unga medlemmarna oavsett hur uppskattad och viktig ledaren är. Den större utmaningen är dock att som ledarkollega eller styrelse säga ifrån om någon ung eller äldre ledare går över dessa gränser.

4 Unga hbtq-personer

Unga hbtq-personer utsätts i större utsträckning än andra för våld, hot om våld och diskriminering (Ungdomsstyrelsen 2010). En norsk studie från 2007 visar också att homo- och bisexuella unga i större utsträckning än heterosexuella unga är utsatta även för sexuellt våld. Det är dock inte möjligt att säga något om motiven bakom det våld som unga i studien utsatts för, vilket gör att det inte går att utläsa om en del av dessa brott är hatbrott (Ungdomsstyrelsen 2013c).

När det gäller sexuell utsatthet på nätet¹² är unga hbt-personer också mer utsatta än unga heterosexuella cis-personer¹³. Unga hbt-personer är ofta mer aktiva i sin sexuella aktivitet på nätet än heterosexuella cis-ungdomar, vilket gör att de lättare hamnar i utsatta situationer (Ungdomsstyrelsen 2009).

Däremot vet vi inget om unga hbtq-personers utsatthet för sexuella kränkningar och övergrepp specifikt i ideella föreningar. Enligt Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 kan vi dock se stora skillnader mellan andelen unga homo- och bisexuella personer och andelen unga heterosexuella personer (16–25 år) som idrottar i en förening. Andelen som idrottar eller motionerar inom en förening minst varje vecka är mindre i denna grupp jämfört med i övriga grupper (27 procent jämfört med 37 procent). Vi kan även se att andelen som aldrig idrottar eller motionerar i en klubb eller förening är betydligt större bland killar som har annan läggning än heterosexuell (66 procent jämfört med 53 procent) (Ungdomsstyrelsen 2013a).

I en intervjustudie om unga hbtq-personers fritid, genomförd av RFSL Ungdom, har kränkande jargong beskrivits som en faktor som drivit bort unga från lagidrott men framförallt beskrivs omklädningsrummen som en plats som skapar svåra situationer för både homo- och bisexuella ungdomar samt transungdomar. Exempel som att behöva byta om och duscha och visa upp sig naken för personer av ett kön som man attraheras av eller att som transperson behöva exponera sin egen kropp eller konfronteras med de andra som har kroppen som man själv längtar så mycket efter, är två orsaker som lyfts i intervjuerna (Ungdomsstyrelsen 2012).

När ett övergrepp eller en sexuell kränkning mot en hbtq-person med trans- eller homofobiska inslag har inträffat är det viktigt att föreningens handlingsplan specificerar vart man kan vända sig för stöd, både som utsatt och som ledare. Känslan av utsatthet, skuldbeläggande av sig själv och ensamhet kan vara stor hos en utsatt hbtq-person och påverkas bland annat av tidigare erfarenheter av homo- och/eller transhat, ifrågasättande, osynliggörande och andra heteronormativa strukturer. Verbala kränkningar i form av homo- och transfob jargong är vanligt förekommande inom vissa idrottsverksamheter (Riksidrottsförbundet 2013, Karlsson 2011, Fundberg 2003). För många hbtq-ungdomar kan därför ett språkbruk som är homo- och transhatiskt bli en del i en normaliseringsprocess, att kränkningar av sexuell natur är något man måste stå ut med som hbtq-person (Gäredal 2014).

¹² Här avses frågorna om man fått "sexiga" bilder/filmklipp spridda på nätet mot ens vilja, om någon på nätet försökt få en att prata om sex/skicka bilder/göra något framför webbkameran mot ens vilja samt om någon som man sedan träffat i verkligheten har försökt att pressa eller tvinga en till sex.

¹³ En cis-person är förenklat en person som inte är transperson. Det handlar om könsidentitet och inte sexuell läggning. En person vars juridiska kön, biologiska kön och könsidentitet hänger ihop och alltid har hängt ihop i enlighet med rådande samhällsnormer.

Att synliggöra hbtq-personer och motverka sexuella kränkningar av homo- och transfob karaktär måste dock ned på ledarnivå och bli en del av det löpande förebyggande arbetet som ledare. Dialogen mellan ledare och mellan ledare och aktiva får inte utgå från heteronormativa föreställningar om vem som är förövare, vem som är utsatt och hur en dylik situation ser ut. Kränkningar eller övergrepp mot hbtq-personer gör att deras extra utsatthet blir tydlig och skapar lätt en känsla av otrygghet hos andra närvarande hbtq-personer, oavsett om man är öppen med sin hbtq-identitet eller inte. Därför måste krafttag tas till för att komma till rätta med den känslan av otrygghet, både hos deltagare och hos ledare (Gäredal 2014)¹⁴.

¹⁴ För att läsa mer om unga hbtq-personer och sexuella kränkningar och övergrepp i föreningslivet se *Hbtq-perspektiv på förebyggande arbete i föreningslivet* av Mina Gäredal (2014). Finns att ladda ned på <http://www.granser.nu> och <http://www.mucf.se/>

5 Barn och unga med funktionsnedsättning

Att belysa utsatthet bland personer med funktionsnedsättning är väldigt svårt. Begreppet funktionsnedsättning är mångfacetterat och beroende av omgivningens utformning och omgivningens bemötande. En funktionsnedsättning kan vara partiell eller total, fysisk, kognitiv (intellektuell), psykisk, sensorisk eller emotionell förmåga, eller en kombination av dessa. Att beskriva situationen för en sådan heterogen grupp är därför svårt. Det går dock inte att bortse från den högre risk för utsatthet som personer med funktionsnedsättning har och som lyfts av en rad aktörer.

Huruvida barn och unga med funktionsnedsättning i större utsträckning riskerar att utsättas för *sexuella kränkningar och övergrepp* än barn och unga utan funktionsnedsättning är inte glasklart. Det är svårt att avgöra hur det exakt förhåller sig. Det är många omständigheter som samspelar och vart och ett av dem försvårar möjligheten att tolka situationen. Däremot inom gruppen barn med funktionsnedsättningar tenderar barn med intellektuella funktionsnedsättningar i större utsträckning att utsättas för sexuella kränkningar och övergrepp än barn med andra funktionsnedsättningar (Brottsförebyggande rådet 2007, Smith & Harrell 2013). Det finns dessutom ett antal föreställningar om personer med funktionsnedsättningar som riskerar att åsidosätta utsattheten hos dem.¹⁵

Barn och unga med funktionsnedsättning kan ha svårare att göra omgivningen uppmärksam på vad som sker och vad de har utsatts för. De faktorer som spelar in är i sig inget som skiljer sig från andra barns svårigheter att berätta. Däremot kan omständigheterna ses som "förstärkta" i meningen att de har mer begränsade möjligheter att kommunicera, mer begränsade möjligheter att fly från en utsatt situation, att de i högre grad är beroende av andra människor och mer vana att respektera auktoriteter.

Beroendeställning är i sig en komplicerande faktor när det handlar om sexuellt utnyttjande (Brottsbalken 6 kap. 3 §). Unga medlemmar kan i allra högsta grad uppleva att de är i en beroendeställning till sina ledare, både känslomässigt och för att bli uttagen till olika satsningar eller event. Att dessutom vara beroende av sin ledare för att få särskilt stöd på grund av en funktionsnedsättning blir ytterligare en dimension för den utsatte men det kan även vara ett orosmoment för ledaren. Att behöva ta i en ung medlem för att hjälpa hen med något och vara orolig för att detta kan misstolkas av den unge eller anhöriga. Det finns dock sätt att hantera detta, nämligen att förklara vad du som ledare behöver göra och varför och be den unge att säga ifrån om det inte känns bra.

Om föreningen har situationer där ledare försätts i liknande situationer kan frågan dock behöva lyftas för att alla ska få en gemensam plattform att agera utifrån.

¹⁵ <http://www.poms.nu/us/us11.htm>.

6 Exempel på förebyggande arbete i föreningar

Att lära av andra föreningars arbete är både effektivt och en utmaning. Vad kan exempelvis en idrottsförening lära av ett scoutförbund och ett trossamfund av en musikförening? När verksamheternas olikheter är lagda åt sidan återstår ganska många frågor som ideella föreningar delar, oavsett inriktning. Vad ska vi göra, när och varför, vilka behövs kunskap och hur når vi ut? Utmaningarna är många. Nedan följer några exempel på föreningar som har utvecklat ett förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp. Deras erfarenheter innehåller både framgångar och utmaningar som fler föreningar kan dra nytta av.

6.1 Prata om allt-personer inom Alvik basket

Intervju med Magnus Berg, styrelseledamot och ledare i Alvik basket.

En ung ledare som ägnade sig åt sexuella trakasserier på Facebook gjorde att föreningen fick upp ögonen för att det fanns ett behov av att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp. Även Patrik Sjöbergs och Markus Luttemans bok *Det du inte såg* (2011) gav dem något tydligt och konkret att referera till. Den väckte frågor: Hur ser det ut för oss i relationen mellan ledare och barn? Vad kan vara laddat? Hur hanterar vi gråzonerna? Vad är okej och vad är inte okej?

Idag, tre år senare, har de ett tydligt förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp inom ramen för det bredare arbetet mot mobbning och diskriminering. Arbetet är inte färdigt utan betraktas som något som måste pågå fortlöpande. Målet är en nollvision, både för sexuella kränkningar och för mobbning och diskriminering. Föreningen har fått mycket uppskattning, både av föräldrar och av andra föreningar.

– Ju mer vi gör för att göra barn och unga trygga, desto mer populära blir vi, säger Magnus Berg, självutnämnd ”socialminister” i föreningen samt styrelseledamot och ledare.

Enkelt och tydligt har varit ledord i föreningens arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp. De ville göra något konkret för att minimera riskerna. Arbetet utvecklades av en liten grupp bestående av sex engagerade i föreningen. Gruppen tog dessutom hjälp av Olof Risberg, psykolog och psykoterapeut med lång erfarenhet av behandling av unga som utsatts för sexuella kränkningar och övergrepp. Olof Risberg gav dem kunskap och stöd i utvecklingsarbetet, men finns också kvar som resurs och ger löpande utbildning och stöd till föreningen, inte minst till de två personer som utgör *POA* (Prata om allt-personer).

I arbetet har föreningen utgått från vad som händer i deras sammanhang men de tar också upp vad som har hänt i andra föreningar med syftet att lära av andras erfarenheter. Under arbetet har framförallt gråzonerna diskuterats. Där är det viktigt att vara som mest konkret, menar Magnus. Är det okej att en herrlagspelare duschar med juniorpojkarna? Är det okej att som tränare göra en kommentar som: Oj, vad bröstet har vuxit? Daska spelare i rumpan vid byte eller låta en förälder masserar en ungdoms lår?

Nyckeln till framgång har varit att tydligt förpacka det som föreningen gör, repetera det i alla sammanhang som finns och sedan agera när något sker. Att agera när något sker handlar om att bygga upp en struktur för att kunna agera i akuta och mer allvarliga situationer men även om att reagera på verbala och kränkande uttryck mellan unga och att beröra initiationsriter och vad som kan ske innanför omklädningsrummets väggar.

Kärnan i föreningens arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp består av fyra delar:

- POA (Prata om allt-personer)
- ett seminariepaket
- ett etiskt kontrakt
- utnämningen *Schyst ledare*.

POA har utvecklats till det centrala navet för föreningens arbete. Deras huvudsakliga funktion är att finnas till för de unga medlemmarna, men även ledare kan vända sig till POA för att få tips, råd och stöd i olika situationer. De går ut i lagen och informerar om att de finns och att de unga kan vända sig till dem om de behöver prata om något som hänt eller få hjälp i en situation. Ledarna kan dra in POA i sina lag för att följa upp händelser eller reda ut situationer som uppstått, men de ska också vända sig till POA i akuta fall och det är POA som tar beslut om och genomför eventuella anmälningar. POA-personerna är ideella och fanns tidigare i föreningen som ledare. En viktig del i arbetet med POA är att göra begreppet känt och oladdat för medlemmarna. Strategin är att prata om POA och påminna om deras existens i alla tänkbara sammanhang.

Seminariepaketet utgörs av en presentation av föreningens värdegrund, de olika delarna av föreningens förebyggande arbete samt kunskap om vad sexuella kränkningar och övergrepp kan vara i deras kontext. Detta förmedlas till medlemmar och deras föräldrar samt till ledare i alla större sammanhang som det årliga lägret och på storföräldramöten. Det *etiska kontraktet*, som alla ledare ska skriva på, och utnämningen *Schyst ledare*, har till funktion att knyta ledarrollen till föreningens värdegrund samt till det förebyggande arbetet mot sexuella övergrepp.

Att vara öppen, tydlig och konkret med vad arbetet handlar om har varit en viktig del i så väl uppbyggnadsfasen som i det löpande arbetet. I arbetet med utnämningen *Schyst ledare* engageras lagen i att nominera kandidater. En *schyst ledare* ska inte ha något med basket att göra utan lyfter andra värden. Föreningens budskap är att i en verksamhet som leds av en *schyst ledare* förekommer varken kränkningar, övergrepp eller mobbning. Både utnämningen och POA har fått egna loggor som finns på hemsidan och som i framtiden även förhoppningsvis kommer att sitta på ledarnas overaller. Att ha en logga på overallen som det står *Schyst ledare* på ger något att leva upp till.

Ett annat sätt att vara tydlig och konkret har handlat om kommunikationen med ledare, medlemmar och föräldrar. Att inte vika för att ge exempel i syfte att förtydliga frågan. Föreningen är därför noga med att prata om vad sexuella kränkningar och övergrepp kan vara, vad föreningen gör och vart unga kan vända sig vid behov. Budskapet som föreningen vill nå ut med är att det är du som bestämmer.

– Vi tror på modellen: Alla ska veta att alla vet. Då är det lättare att säga till, säger Magnus.

Att bedriva ett löpande arbete med frågan på detta sätt har dock krävt en del extra resurser. Visst kompetensbehov kunde tillgodoses genom de resurser som fanns inom föreningen, till exempel tryckare och kommunikatörer, men andra behov har inte kunnat lösas med interna resurser utan föreningen är beroende av sponsorer.

–Swedbank har nappat på Alvik baskets arbete och sponsrar föreningen. Att de vill ha den inriktningen i sin sponsring är en motor till att göra mer, fortsätter Magnus.

De tydligaste utmaningarna som föreningen identifierat är tid och energi. De skulle vilja göra ännu mer. Ibland kan ledare som inte är så engagerade i det förebyggande arbetet reagera på föreningens stora satsning, men det upplevs varken som frustrerande eller konstigt. Det som däremot upplevs som framgångsskapande är tydligheten och att inte hymla – att beskriva saker och ting för exakt vad de är, exempelvis genom att prata om vilka typer av övergrepp som kan förekomma och inte linda in det samt att ha tydliga förpackningar på det arbete som föreningen gör i POA, Schyst ledare, kontraktet och seminariepaketet. Alla bitarna har en tydlighet som är kommunicerbar. En bekräftelse på att de når fram är när de får reaktioner från de unga medlemmarna som: ”Ska ni tjata om POA nu igen?”

6.2 Åtgärdstrappa och utbildning inom IK Bolton

Intervju med Monica Lundström, styrelsemedlem och informationsansvarig för IK Boltons förebyggande arbete.

Rädda Barnens *Fem steg till en handlingsplan*¹⁶ blev avstampet för att handbollsföreningen IK Bolton skulle formulera hur de ville arbeta förebyggande mot diskriminering och kränkande behandling. Sexuella kränkningar och övergrepp blev en av de frågor som föreningen tar upp inom ramen för detta arbete. Arbetet initierades våren 2012 av några ledare och styrelsen stödde initiativet. Det låg ingen speciell händelse bakom initiativet, bortsett från upplevelsen att det fanns barn som kände sig utanför och att det förekom att barn slutade utan att man förstod varför. Syftet med arbetet var att få fram verktyg för hur ”dåligt prat” kan bemötas. Verktygen skulle vara ett stöd till ledare för att de bättre skulle kunna se och hantera det som händer i verksamheten. Initialt startade arbetet i en liten grupp. Fyra ledare fick utbildning av Rädda Barnen och stöd i att arbeta fram en handlingsplan, eller åtgärdstrappa, som är en vägledning för hur ledare ska tänka och agera i olika situationer. Det fanns ett varierande kunskapsbehov inom föreningen.

– Ledarna är ju vanliga föräldrar som har olika yrken, men som inte alltid handlar om att ha kontakt med barn, berättar Monica Lundström, styrelsemedlem och informationsansvarig för arbetet utifrån Rädda Barnens Fem steg till en handlingsplan.

Kärnan i föreningens förebyggande arbete är åtgärdstrappan och den workshop som utvecklats för att implementera åtgärdstrappan i föreningen samt öka kunskapen bland ledare. Arbetet leds och utvecklas av en grupp. Deltagarna i *Gruppen* har bytts ut men dess funktion är densamma. Gruppen fungerar även som resurs och bollplank för ledare kring såväl det förebyggande arbetet som i specifika situationer. Idén om åtgärdstrappan kommer från Rädda Barnen men föreningen får, med stöd av Rädda Barnen, själva utforma vilka frågor som behöver tas upp samt forma de olika stegen för hur föreningen ska hantera olika scenarier. Åtgärdstrappan ska vägleda ledaren i allt från det förebyggande till det akuta. Detta har inneburit att Gruppen har fått fundera kring vilka särskilda situationer som finns i deras verksamhet och som skulle kunna innebära en högre risk för kränkningar.

¹⁶ Fem steg till en handlingsplan är ett enkelt och konkret arbetsmaterial som är framtaget av Rädda Barnen. Materialet ger idrottsföreningar beredskap och rutiner för att förebygga, upptäcka och hantera diskrimineringar och kränkningar, läs mer på www.rb.se.

Rädda Barnen bistod föreningen att dra igång sitt arbete men nu finns de enbart kvar som en resurs dit föreningen kan höra av sig om de exempelvis behöver nytt material till workshoppen. Alla nya ledare bjuds in och målet är att alla lag ska ha någon eller några tränare som har gått workshoppen. Den fungerar som kontinuerlig kunskapspåfyllnad då den hela tiden utvecklas. Ledare kan gå den för att få såväl grundläggande kunskap som vidareutbildning just på grund av att Gruppen hela tiden tar in nya frågor som uppstår i den egna föreningen och i andra föreningar runt om i landet. Arbetet i workshoppen baseras på olika exempel, case, som är kopplade till åtgärdstrappan som i sin tur vägleder ledaren i hur hen ska göra i den specifika situationen.

Fokus ligger på det förebyggande arbetet med värderingar och attityder och materialet tar upp såväl relationerna mellan barn som mellan ledare och barn. Det kan handla om vad som är okej att säga till varandra, både på planen och i andra sammanhang där spelarna interagerar. Exemplet som diskuteras kan även handla om hur det kan kännas om någon sitter för nära, hur en ledare ska tilltala tjejer och killar eller att respektera att inte gå in i omklädningsrummet hur som helst.

Enligt IK Boltens policy ska ledare aldrig tillåta en kränkande handling utan alltid reagera oavsett vad det handlar om. Då workshoppen kompletteras med nya exempel och även utgår från deltagarna själva är den ett levande verktyg, vilket gör att den också fungerar som löpande kompetensutveckling. När workshoppen avslutas får ledarna med sig material som de kan använda i föreningens spelarmöten som hålls med de unga medlemmarna en gång per termin.

Gruppen utvärderar varje omgång och responsen är positiv. Ledarna upplever workshoppen som väldigt värdefull och de beskriver hur de har börjat titta och tänka på andra sätt. De upplever även att de har fått bra och konkret material som stöd. Resultaten från utvärderingen tas i beaktande inför nästa workshop och bidrar på det sättet till ständig uppdatering. Vid sidan av workshoppen ska frågan om att förebygga kränkningar även in i den löpande ledarutbildningen som ges till alla ledare vid varje terminsstart. Den utbildningen är inte frivillig på samma sätt som workshoppen utan när samtliga. På så sätt får alla, inte bara de motiverade, en grundläggande kunskap och incitament till att vilja lära sig mer.

Att utveckla ett förebyggande arbete och utbilda sina ledare behöver inte kräva extra resurser, till exempel har stödet från Rädda Barnen varit kostnadsfritt. Gruppen är en ny funktion som har skapats utifrån arbetet med Fem steg till en handlingsplan, annars har föreningen kunnat använda befintliga funktioner för arbetet och allt arbete bedrivs ideellt. Gruppen arbetar nu mycket med att implementera och etablera arbetet i föreningen. Information ges till föräldrar, ledare och unga om föreningens insatser samt om föreningens policy för kränkningar. Föräldrar nås på föräldramöten samt via hemsidan, ledarna i workshoppen och ledarutbildningen och de unga på spelarmötena. I vissa lag har även spelarråd bildats för att ytterligare stärka de ungas perspektiv. Tanken är att en ung medlem ska kunna ta upp en fråga med spelarrådet om den inte vill ta detta direkt med tränaren eller vända sig till Gruppen.

– Ett stort stöd i arbetet har varit att föreningen har en styrelse som är öppen och även betonar ”mjuka värden”. Resultatet är inte det viktiga utan det viktiga är att man har roligt, menar Monica.

Utmaningar som föreningen mött har varit att få ledarna att förstå att detta arbete är viktigt och att få deltagare till workshoppen.

– De som har deltagit säger att de fått upp ögonen för dessa frågor, att de tittar efter tecken på ett mer specifikt sätt, fortsätter Monika. Bland de unga medlemmarna kan man märka att det är en bra gemenskap och att de har fått ett ganska trevligt språkbruk mellan sig.

Arbetet i *Gruppen* är bra. Medlemmarna bidrar med olika infallsvinklar på arbetet. En annan framgångsfaktor som lyfts fram är arbetet med åtgärdstrappan. Den konkretiserar föreningens arbete. Att den är kopplad till olika case leder till att ledarna förstår att detta kan beröra dem själva och deras förening.

6.3 Med en stor organisation i ryggen: Scouterna och KFUM Norrköping Scout

Intervju med Carin Grundberg-Sandell och Markus Wennberg, Scouterna, och med Alexandra Ringius Hård, kårordförande i KFUM Norrköping Scout.

Scouterna

År 2012 fanns det 41 196 scouter under 18 år i de 1 050 scoutkårerna runt om i landet. Även om kårerna tillhör olika organisationer tillhör de även den nationella organisationen Scouterna. Arbetet mot sexuella övergrepp och kränkningar bedrivs inom ramen för ett vidare arbete med att förebygga övergrepp och kränkningar. I praktiken handlar det dock mest om sexuella kränkningar i olika former. Arbetet initierades 2003 då generalsekretären fick kännedom om händelser som skett längre bak i tiden och slog fast att Scouterna måste göra något. År 2003 fanns det dock inget som pekade på att detta skulle vara ett problem i scoutkårerna nu utan initiativet kom från ledningen. Idén till vad som skulle göras skapades av anställda inom Scouterna. Några eldsjäljar på förbundskansliet fann andra eldsjäljar runt om i landet. Det fanns en hel del kompetens inom scouterna bland de aktiva som hade användbar kunskap genom sina privata yrkesroller. Dessa personer kom att bli viktiga referenspersoner för det som arbetades fram.

Grunden blev att arbeta fram en policy, en handlingsplan, för hur man ska agera när något händer. Vad enskilda ledare ska göra samt i vilka lägen kåren kan få stöd av förbundet. Exakta rutiner för vad som ska göras i den enskilda kåren kan variera. Ur arbetet med att ta fram en handlingsplan som stöd för kårerna utvecklades utbildningen *Trygga möten*. Trygga möten blev en stor satsning som var möjlig att genomföra tack vare pengar från Allmänna arvsfonden som Scouterna fick 2005. För att få spridning och nå alla ledare ute i kårerna insåg de att de behövde göra en webbaserad utbildning så att den enskilde ledaren skulle kunna gå utbildningen när hen har möjlighet. Utöver webbutbildningen anordnar Scouterna utbildningstillfällen kring Trygga möten. Till dessa utbildningar finns ett studiematerial som fördjupar kunskapen och ger processtöd.

Vid sidan av utbildningarna har även ett centralt råd bildats som en stödfunktion som är tillgänglig när som helst på ett journummer. Jourfunktionen möjliggör att Scouterna centralt får kunskap om vad som sker i kårerna och vad som inte sker när det borde. Det finns även en grupp centralt i organisationen som är en resurs och stöd till den enskilda kåren och ledarna efter att något har hänt. Förbundet stöttar även kårerna i akuta situationer genom att ta över eventuella mediekontakter om något händer i en kår. I vissa fall har även förbundet gjort en polisanmälan eller uteslutit en ledare då den enskilda kåren inte klarade av att lösa situationen själv. Utspritt i landet finns också konsulenter som stöttar kårernas utvecklingsarbete och håller i utbildningar.

Utbildning är en central del i förbundets perspektiv på förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp.

– Ska vi kunna påverka ledarnas ansvar för en trygg och säker verksamhet måste ledarna få utbildning. Ledare måste lära sig vad övergrepp är för att kunna se. När man ser måste man kunna agera, menar Carin Grundberg-Sandell och Markus Wennberg, som arbetar med Trygga möten inom Scouterna.

De menar vidare att problemen inte ska lösas av en styrelse utan att alla ledare måste involveras. Därför är alla ledare över 15 år målgrupp för utbildningen. Trygga möten-utbildningen är obligatorisk för alla ledare och ska göras om vart tredje år. Obligatoriet upplevs väldigt positivt. Det har gjort att frågan lyfts upp på agendan överallt. Webbkursen ses som ett absolut minimum. Helst ska ledarna i kårerna även gå en utbildning där deltagarna träffas fysiskt och diskuterar frågorna.

Kårerna ska själva se till att ledarna har gått utbildningen. Kontroll görs så långt ned i organisationen som möjligt och alltid vid läger. I utbildningen uppmanas kårerna att be ledarna att skicka in det diplom som kursen avslutas med till styrelsen så att de kan ha koll på vilka som gått utbildningen. Syftet med utbildningen är att ge en grundläggande kunskap om kränkningar och övergrepp. Allt ifrån de allra allvarligaste övergreppen till mindre allvarliga kränkningar inkluderas. Att diskutera utifrån olika case har varit en framgångsfaktor. Det har gjort frågan lättare att prata om. Upplägget med case har även bidragit till att det är lättare att relatera till frågorna och känna igen sig och idag pratar man mer om gråzonerna än vad man gjorde initialt. Arbetet med utbildningar har utvecklats inom organisationen och idag tas frågan om att förebygga sexuella övergrepp och kränkningar inte bara upp i Trygga möten utan även inom ramen för scoutledarutbildningen och i Ledarboken¹⁷.

Scouterna sprider information om Trygga möten i alla möjliga sammanhang: på webben, i förbundets tidning samt vid större arrangemang, men det är de enskilda kårerna som når ledare och föräldrar bäst och det är de olika scoutorganisationerna som ansvarar för förankringen hos ledarna. Att nå ut med kunskap och implementera ett arbete tar lång tid. Efter att Patrik Sjöbergs bok (Sjöberg & Lutteman 2011) kom ut förändrades läget dock. Idag finns det ett annat sug efter kunskap och utbildning, men Scouterna har också arbetat i flera år med frågan.

Att driva ett sådant stort utvecklingsarbete har inneburit många utmaningar. Den största har handlat om att få ut kunskapen till ledarna i kårerna. Inom ramen för utbildningarna har det också funnits utmaningar, exempelvis att inte fastna i diskussioner om de grova övergreppen. Det kan upplevas tryggare att prata om de grova övergreppen än det som är betydligt vanligare och mer nära vardagen. Scouterna försöker kommunicera budskapet; det här kan hända hos oss.

– Syftet är att ledare ska vilja se och ingripa och få dem att säga till en kollega eller prata om oro eller funderingar kring de unga med en kollega. Att ingripa mot en vuxen kollega är ofta svårare än att reda ut situationer mellan två barn, menar Carin.

Scouterna upplever att de har brutit igenom vällen. Detta skedde när Trygga möten-utbildningen blev obligatorisk. De var dock inte beredda på svallvågen som följde genombrottet. Det gäller att kunna möta de behov som uppkommer och detta har Scouterna inte riktigt lyckats med.

¹⁷ Ledarboken är en handbok för scoutledare framtagen av Scouterna.

Webbkursen var däremot en fullträff. Formen gjorde utbildningen tillgänglig för alla scoutledare över hela landet. Högt i tak i organisationen samt att ledande företrädare har pratat öppet om kränkningar och övergrepp har också bidragit till ett positivt utvecklingsklimat. Att ha en stor organisation som kan förvalta ett utvecklingsarbete gör att kunskapen och ansvaret inte blir personbundet, vilket är en styrka. Att det dessutom finns ideella personer som tycker att frågan är viktig ger arbetet extra bärkraft.

KFUM Norrköping Scout

Hur kan det då se ut i en lokal kår? I *KFUM Norrköping Scout* finns det 45 medlemmar under 18 år. De har arbetat förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp inom ramen för ett bredare arbete mot kränkningar sedan 2012. Anledningen till att arbetet drogs igång var dels att Scouterna satsade mycket på frågan, dels att kåren hade egna erfarenheter sedan några år tillbaka. Efter den händelsen tog det lång tid att komma tillbaka till en stabil grund igen, men när de var där så ville de få igång ett förebyggande arbete för att vara bättre rustade om det skulle hända igen. Kårordföranden Alexandra Ringius Hård tror inte att ungdomarna upplevde några problem i kåren när arbetet drogs igång. Däremot kunde de se att medlemmar försvann.

– Det kan ju bero på olika saker, menar Alexandra, men idag försvinner inte medlemmar längre. Det fanns inte heller någon efterfrågan bland föräldrarna att kåren skulle arbeta förebyggande, men idag får de väldigt mycket uppskattning för sitt arbete av föräldrarna.

Scouternas arbete var till stor hjälp när KFUM Norrköping scout började. De tog hjälp av de förslag till handlingsplan som Scouterna hade tagit fram. Det gav dem idéer till att utveckla en egen trygg- och säkerhetspolicy. Policyn innehåller vad den enskilda ledaren ska göra och vem hen ska kontakta i krissituationer. Utöver den ska alla ledare gå kursen Trygga möten vart tredje år.

Styrelsen har även pratat igenom situationer där de bedömer att det finns särskilt hög risk för kränkningar och övergrepp, exempelvis när de är iväg på läger, och utarbetat strategier för hur de kan minska risken. Det förebyggande arbetet är idag en del av det löpande arbetet och de arbetar aktivt med att förankra det bland både ledare och föräldrar. Föräldrarna har fått hem policyn och fått information om kårens arbete mot kränkningar och övergrepp, dels genom kårens Facebookgrupp, dels på varje föräldramöte. Arbetet har krävt extra resurser i form av tid, men inga extra ekonomiska resurser har krävts.

Den största utmaningen har varit att prata om de riktigt allvarliga sakerna. Det har att göra med kårens egen historia. För dem har gråzonerna varit lättare att diskutera. Samarbetet med Scouterna nationellt samt det stöd som kåren fått har varit till stor hjälp och underlättat genomförandet av kårens förebyggande arbete. En stor organisation i ryggen gör stor skillnad.

6.4 Scouterna och Rädda Barnen resurser i Lugi handboll

Intervju med Emme Adebo, sportchef för Lugi handboll.

År 2011 blev det stora rubriker i Sydsvenska dagbladet och även i teve om att en känd person som tidigare verkat som ledare inom Lugi handboll utsatt unga killar i föreningen för sexuella kränkningar under flera års tid. Övergreppen hade pågått fram till 1995 då han blev utesluten ur Lugi. Men 2011 insåg föreningen att de var tvungna att ta tag i sin historia. De kallade till ett öppet möte för medlemmarna där beslut togs om att bilda en antikränkingsgrupp. Gruppen fick styrelsens mandat att utveckla ett förebyggande arbete mot kränkningar och övergrepp, där frågan om sexuella kränkningar och övergrepp skulle ingå.

Föreningen kunde på det sättet vända en tråkig händelse i det förflutna till något som upplevs positivt i dag. Målet med arbetet var att göra Lugi till en trovärdig och trygg förening samt att göra vad de kunde för att en liknande händelse inte skulle ske igen. Föreningen ville arbeta förebyggande samt utveckla ett professionellt agerande i akuta situationer. De ville sätta frågan om att förebygga sexuella övergrepp och kränkningar högt på agendan och tydliggöra var föreningen står idag.

– Man kan inte sitta och hoppas att allting ska bli bra. Har man att göra med människor så händer det saker, säger Emme Adebo, sportchef och ungdomsledare i föreningen.

Emme menar att föreningarna har ett stort ansvar om det händer något. I annat fall blir den utsatte kränkt på nytt. Antikränkingsgruppen bestod initialt av åtta personer, föräldrar och aktiva spelare (som yngst 18 år). De fann den kompetens som behövdes i de föräldrar som engagerade sig. Gruppen kom bland annat att bestå av en sjuksköterska, en polis, en som var aktiv i brottsoffersjouren samt en barnpsykolog. Initialt tog föreningen hjälp av Rädda Barnens projekt *Fem steg mot en handlingsplan*. Rädda Barnen bidrog med en form för fem träffar samt en processledare som stöttade antikränkingsgruppen i sitt arbete att ta fram en handlingsplan som skulle definiera dess roll. Gruppen har förändrats allteftersom arbetet har gått framåt. Idag är de fyra som träffas med jämna mellanrum: två som arbetar förebyggande med utbildning och två som utgör resurser i akuta lägen för föreningens medlemmar. De har beredskap om något skulle hända samt svarar på frågor från medlemmar.

Lugi tog beslutet att alla ledare behöver utbildning för att kunna se, förstå och förebygga. Därför använder de sig av scouternas webbaserade utbildning *Trygga möten* och kräver att alla ungdomsledare går den.

– Det är inte svårt att motivera ledare till det, säger Emme. Alla ungdomsledare och alla nya ledare har fått information och en länk till utbildningen. Efter avslutad utbildning ska ledarna skicka in en kopia till kansliet på det diplom som ges vid avslutad utbildning och på det sättet har föreningen koll på vilka som gått.

Föreningen upptäckte Scouternas arbete och utbildning i och med World scout jamboree 2011. De tog kontakt med förbundet då de var intresserade av att köpa utbildningen och fick då veta att det fanns en kostnadsfri webbutbildning. Trots att webbutbildningen har utarbetats av Scouterna passar den bra även till Lugi.

Utöver webbutbildningen arrangerar Antikränkingsgruppen även ett par föreläsningar per termin för föreningens ledare kring frågan om kränkningar och övergrepp. Vid dessa tillfällen samtalar de om olika typer av kränkningar, exempelvis mellan unga, mellan ledare och unga samt mellan vuxna ledare. Antikränkingsgruppen har utvecklat ett eget material med föreläsning, värderingsövningar och ”4-hörnsövningar” där ledarna tvingas ta ställning i olika frågor.

Emme menar att det inte är så sannolikt att samma sak händer igen men kränkningar och övergrepp kan ske på andra sätt, exempelvis på sociala medier och det måste föreningen vara förberedd för. Det gäller att nå ledarna som i sin tur kan ta frågan vidare ut i lagen.

Lugi upplever sig ha lyckats bra med förankringsarbetet. Föreningen försöker påminna om antikränkingsgruppen så mycket de kan. Ledarna är föreningens röst mot de unga medlemmarna. Det är viktigt att även få ut information om att antikränkingsgruppen är till för dem och att de unga kan vända sig till den om de behöver hjälp eller stöd. Föreningen har gått ut med information, men det är många personer involverade i föreningens verksamhet och det kan vara svårt att nå alla. Arbetet ska pågå så länge Lugi har barn i sin verksamhet. Det är en trovärdighetsfråga. Det förebyggande arbetet som föreningen utvecklat har kommit att kräva extra resurser. Därför gör en person på kansliet en del av arbetet. Föreningen har även fått extra ekonomiska resurser genom statliga *Handslaget*¹⁸ samt i form av stipendium från Folksam i samarbete med Skåneidrotten.

Föreningen har dragit många lärdomar av sitt arbete. Bland annat att det krävs uthållighet. Det kan ta lång tid att få saker och ting gjorda då det är ett ideellt arbete vid sidan av annat arbete. En positiv erfarenhet, som föreningen fått med sig, är att om ledningen är öppen med föreningens historia och sin vilja att utveckla ett förebyggande arbete är medlemmarna villiga att bidra.

– Alla man frågar om hjälp ställer upp. Föreningens erfarenhet har också spelat roll. Det har bidragit till att det är lätt att få legitimitet för frågan. Alla involverade i föreningen tycker att det är viktigt att Lugi hanterar detta. Men det hade gått att göra ändå, avslutar Emme.

¹⁸ Ett ekonomiskt bidrag till idrottsföreningar för att omvandla goda idéer om hur verksamheten skulle kunna utvecklas till verklighet. <http://www.svenskidrott.se/Ekonomisktstod/> (Från och med 2006 heter stödet Idrottslyftet.)

7 Kommunernas stöd till föreningslivet

Vad finns det för möjligheter för kommunerna att bidra till föreningslivets förebyggande arbete mot kränkande behandling och sexuella kränkningar och övergrepp specifikt och vad finns det för komplikationer i en sådan relation? Även om kommunerna varken kan eller ska styra föreningarnas interna arbete är de en viktig part för föreningarnas fortlevnad. Tittar vi specifikt på idrottsföreningarna, som är den föreningsform som engagerar flest unga (Ungdomsstyrelsen 2013a), är kommunernas stöd mycket viktigt. Vid sidan av underhåll av anläggningar handlar det om kontanta bidrag som uppgår till drygt en miljard kronor årligen.¹⁹ Föreningarnas självständighet respektive kommunens och statens stöd är dock en komplicerad fråga när det kommer till ansvar för och inriktning på verksamheten. Å ena sidan ligger huvudansvaret för föreningarnas organisering, ledning, styrning och ekonomi på dem själva, å andra sidan kan vi inte bortse från att de bidrag och ersättningar som staten och kommunerna fördelar påverkar föreningarna och deras inriktning (Wijkström, Einarsson & Larsson 2004).

Statsbidragen har genom historien kommit att bli allt viktigare för det civila samhällets organisationer, vilket gjort att deras obundenhet och möjlighet till fritt agerande har ifrågasatts (prop. 2009/10:55). Utvecklingen mot ökat statsbidragsberoende har lett till att organisationerna genom kompromissandet i den offentliga beslutsprocessen gått miste om stora delar av sin ideologi. Hur ser då föreningarna själva på sitt oberoende och sin självständighet? I en undersökning om det civila samhällets villkor (Ungdomsstyrelsen 2013b) framkommer att det är ganska många föreningar²⁰ som upplever att de är beroende av offentliga medel, både för att bedriva kärnverksamheten och för att utveckla verksamheten.

Den oro som uttrycktes i Maktutredningen, och som lyfts fram i politiken för det civila samhället (prop. 2009/10:55), för att föreningar och organisationer i allt för stor utsträckning skulle påverkas av kompromissandet med det offentliga, kan inte speglas i föreningarnas egen syn på sitt oberoende och sin självständighet. Diskussionen om att ställa villkor på ideella föreningar för att få ekonomiska bidrag till sin verksamhet, eller erbjuda ekonomiska bidrag för att stimulera en viss utveckling, speglar väl denna utveckling. Ska kommunen försöka styra föreningarnas arbete genom att ställa villkor för att de ska få ekonomiska bidrag? Ska de erbjuda extra bidrag för en viss typ av utvecklingsarbete eller ska de försöka bidra till att utveckla ett förebyggande arbete inom föreningarna på andra sätt?

I en kartläggning av kommunernas arbete mot kränkande behandling, diskriminering och utanförskap inom idrotten (Rädda Barnen 2013) framkommer att de kommuner som har politiska beslut om eller mål för värdegrundsarbete inom idrotten i högre grad ställer krav på eller har riktlinjer för idrottsföreningarnas värdegrundsarbete än de kommuner som saknar sådana beslut eller mål.²¹

¹⁹ www.rf.se/idrottensfinansiering

²⁰ Av de svarande i undersökningen uppger 34 procent att de i mycket stor utsträckning är beroende av offentliga medel för att bedriva sin kärnverksamhet och cirka 32 procent av de svarande uppger att de i mycket stor utsträckning är beroende av offentliga medel för att utveckla och förbättra sin verksamhet. Mer information om undersökningen finns i *Dialog, självständighet och långsiktiga förutsättningar* (Ungdomsstyrelsen 2013b).

²¹ Av de svarande kommunerna (248 av 290 kommuner svarade på undersökningen) uppgav 20 procent (50 kommuner) att de hade bidrag villkorade utifrån idrottsföreningarnas värdegrundsarbete.

Utöver det kommunala ekonomiska stödet framkommer även andra former av samarbete mellan kommunen och föreningarna som kan ha betydelse för det interna värdegrundsarbete som sker i föreningarna. Rädda Barnen (2013) visar att Sisu Idrottsutbildarna är en vanlig samarbetspartner för kommunen i arbetet med att stödja idrottsföreningarnas interna arbete. Även om Sisus uppdrag och statliga medel riktar sig till idrotten så är det möjligt för dem att arbeta med en kommuns samtliga föreningar om uppdraget kommer från och bekostas av kommunen²² men det finns även andra studieförbund som kan ha motsvarande stödjande roll till de lokala föreningarna.

Tre kommuners arbetsmodeller får fungera som exempel för att belysa kommunernas möjligheter och utmaningar för samverkan med föreningslivet kring förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp.

7.1 Samverkan med föreningslivet i Sölvesborg

Intervju med föreningssamordnare Pia Olsson, Sölvesborgs kommun i januari 2014.

Sölvesborgs kommun är en relativt liten kommun, vilket möjliggör att föreningssamordnaren har nära kontakt med de föreningar som verkar inom kommunen. Inom barn- och ungdomsverksamheten handlar det främst om idrottsföreningar. Att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp är en fråga som kommunen inkluderar inom ramen för det generella värdegrundsarbetet. Föreningssamordnaren träffar alla nybildade föreningar för att informera om hur samarbetet med kommunen går till samt träffar alla föreningar som har behov av att träffas eller som kommunen har behov av att träffa. Sölvesborgs kommun ställer dock inga specifika villkor²³ på föreningarna för att de ska få ekonomiska bidrag från kommunen. De menar snarare att det finns en risk att föreningarna tvingas ta fram dokument, vars innebörd inte förankras hos föreningens medlemmar eller i dess verksamhet, endast för att leva upp till bidragskraven. Sådana dokument upplevs inte leda till någon förändring i sakfrågan utan stannar lätt som pappersprodukter.

För att stötta föreningslivets utveckling ger Sölvesborgs kommun löpande ett bidrag till Sisu för att de ska stödja föreningarnas utveckling av sitt värdegrundsarbete. I föreningar som inte är idrottsföreningar har Sölvesborg initierat liknande samarbeten med andra bildnings- och studieförbund, då de ofta erbjuder föreningarna liknande stöd i många frågor. Eftersom kommunen har ett löpande avtal med Sisu följs deras arbete med kommunens föreningar upp årligen. Detta ger kommunen möjlighet att på ett effektivt sätt följa upp allt utvecklingsarbete som görs med kommunens idrottsföreningar.

Andra utvecklingsinsatser i föreningar som kommunen har varit involverad i följs upp specifikt med berörda aktörer. Genom kommunens kontakt med de lokala föreningarna kan föreningssamordnaren och föreningen tillsammans identifiera utvecklingsbehov som föreningssamordnaren sedan för vidare till Sisu, som i sin tur tillsammans med föreningen inleder ett arbete kring frågan. Detta gör att utvecklingsarbetet inte innebär en ekonomisk börda för föreningen utan är en kostnad som delas av kommunen och Sisu (eller av annat aktuellt studieförbund).

²² Sisu den 17 januari 2014, e-post.

²³ Utöver de grundläggande villkoren att föreningen ska vara allmännyttig, ha antagit skriftligt utformade stadgar, vara uppbyggd enligt demokratiska principer, öppen för alla samt verka i en drogfri miljö och arbeta för jämställdhet och folkhälsa.

Föreningens behov och verksamhet styr formen för det stöd som ges. Kommunen ser dock vissa möjligheter att påverka föreningarna genom att de kan uppmuntra till en viss typ av utvecklingsarbete, något de gör med frågan om värdegrundsarbete. Vill kommunen driva en specifik fråga riktad till föreningslivet kan de göra detta genom att arrangera storföreläsningar som de bjuder in de lokala föreningarna till eller lägga fram ett förslag till en enskild förening i en viss fråga.

Erfarenheten är dock att det är svårt att locka föreningarna till storföreläsningarna samt att det kan vara svårt för dem att ta vara på kunskapen då de kommer tillbaka till verksamheten eftersom det vanligen endast är en representant per förening som närvarar. Läger kommunen ett eget förslag om ett visst utvecklingsarbete är det beroende av att det finns ett intresse för frågan i föreningen för att det ska leda till något. Samarbetet med Sisu och andra studieförbund, för att stötta utvecklingsarbetet inom föreningarna, upplevs som mycket bra. Insatsen riktas då till den enskilda föreningen och möter dess särskilda behov. Insatserna är processororienterade och involverar flera aktörer inom föreningen. Detta gör att det är större chans att arbetet ska få en bestående effekt i föreningen.

7.2 Sandviksmodellen

Intervju med Niklas Bergdahl, chef för föreningsenheten, Sandvikens kommun i december 2013.

Sandvikens kommun har utvecklat en modell – Sandviksmodellen – där kommunen tillsammans med föreningarna identifierar utvecklingsområden samt stöttar och följer upp dessa. Detta är ett väletablerat arbetssätt i kommunen som bedrivits sedan mitten av 1990-talet och som kommunens föreningar är väl förtrogna med. Modellen har knutit planering och uppföljning av föreningarnas arbete tätt till politiken genom att föreningsutskottet är den aktör som planerar och följer upp arbetet tillsammans med alla större föreningar.²⁴ Mindre föreningar har motsvarande planerings- och avstämningsprocess med chefen för föreningsenheten.

Initiativet till ett visst utvecklingsarbete kommer från föreningarna själva, men kommunen har även möjlighet att i dialogen komma med förslag på vad de tycker att föreningen ska utveckla. I vissa fall händer det att föreningarna nappar på de förslag som läggs fram då de känner att förslagen ligger i linje med det föreningen själv vill utveckla och att det i vissa fall kan leda till nya medlemmar.

Kommunen kan stödja föreningens utvecklingsarbete genom att ge dem ett extra ekonomiskt bidrag. Det finns inga entydiga kriterier för det extra bidraget utan det bestäms i dialog mellan kommunen och föreningen. Om någon förening vill göra en satsning som föreningsutskottet inte bedömer som prioriterad får de gärna göra satsningen, men utan utökat stöd från kommunen. Storleksordningen på bidraget påverkas av vad föreningen vill göra och hur väl de levde upp till den överenskommelse som gjordes året innan. Detta kan ses som en form av villkorade bidrag, men villkoren formuleras tillsammans med föreningen och det är inte samma villkor för alla föreningar.

De flesta föreningarna mäktar dock inte med att göra så mycket nysatsningar utan är nöjda med den verksamhet de bedriver. Frågan om föreningslivets arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp är inte en fråga som det för närvarande arbetas med inom ramen för Sandviksmodellen utan kommunen hänvisar till idrottsförbundens stöd till föreningarna i värdegrundsfrågor.

²⁴ Med större föreningar avses föreningar som får mer än 25 000 kronor per år.

Efter att Patrik Sjöbergs bok *Det du inte såg* (2011) publicerats gjorde dock kommunen en punktinsats, i samverkan med Sisu, genom att bjuda in de lokala föreningarna till en föreläsning. Den rådande uppfattningen i kommunen är dock att de inte ska styra föreningarna för mycket utan att föreningarna ska styra sig själva. Vilken typ av extra utvecklingsarbete föreningarna vill satsa på är väldigt beroende av vilka som är aktiva i föreningarna för tillfället. Trots det och trots kommunens begränsade möjligheter att påverka föreningslivets arbete upplevs modellen som bra. Kommunen får bra insyn i vad föreningarna brottas med. De har ett sammanhang där de kan lyfta frågor och idéer till föreningen och föreningen kan föra fram åsikter eller behov till kommunen.

Det mest positiva med Sandviksmodellen är att ha formaliserat dialogen mellan föreningen och kommunen och att denna arbetsform är beslutad av kommunens politiker. Det ger både kontinuitet och stabilitet i arbetet. Den regelbundna dialogen upplevs även leda till ökad kunskap och förståelse för båda parter. Att kunna lägga en kvalitativ bedömning till den kvantitativa ger en bättre möjlighet att rikta stödet dit det bäst behövs. Uppföljning av det arbete som föreningarna bedriver och som kommunen stödjer följs även upp genom modellen.

7.3 Villkor för bidrag i Ånge

Intervju med Stefan Wallsten, chef för utvecklings- och fritidsenheten i Ånge kommun, december 2013.

Ånge kommun har särskilt tagit upp frågan om föreningslivets förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp. År 2012 lades en motion till kommunfullmäktige som 2013 resulterade i ett beslut om att kommunen ska ställa krav på att alla lokala föreningar som har barn- och ungdomsverksamhet ska ta del av kommunens utbildning kring kränkningar och övergrepp (där sexuella kränkningar och övergrepp ingår). Deltagandet i utbildningen är ett krav för att föreningen ska beviljas det lokala aktivitetsstödet.

Utbildningssatsningen är ett sammarbete mellan kommunen, Sisu och Rädda Barnen där kommunen är initiativtagare och sammankallande. Sisu och Rädda Barnen har på uppdrag av kommunen utarbetat ett upplägg för utbildningen och tagit fram material. Utbildningens grund är Rädda Barnens *High Five, fem steg till en handlingsplan* där materialet utgår ifrån barnkonventionen och *Idrotten vill* (idrottsrörelsens idéprogram). Utbildningssatsningen består av tre tillfällen samt en öppen föreläsning. Första tillfället syftar till att förankra utbildningen hos de föreningar som tidigare sökt LOK-stöd hos kommunen. Därpå följer två träffar med arbetsgrupper med fritt antal deltagare från föreningarna. På träffarna och mellan dem arbetar föreningarna utifrån Rädda Barnens modell High Five, fem steg till en handlingsplan. Tiden mellan träffarna ska ägnas åt att förankra arbetet i den egna föreningen och målet är att ta fram en handlingsplan.

Den färdiga handlingsplanen ska rymma såväl förebyggande insatser som åtgärder vid akuta situationer. I den egna processen har föreningen stöd av kommunens fritidsenhet. Dessutom fanns de båda processledarna, från Rädda Barnen och Sisu, tillgängliga via e-post och telefon. I samband med LOK-ansökan lämnas handlingsplanen in till kommunen. Om ingen handlingsplan lämnas in betalar kommunen inte ut något bidrag. Nya föreningar som tillkommer får ett studiecirkelprogram av Sisu för att arbeta fram en handlingsplan. För att hålla arbetet enligt handlingsplanen levande ska föreningarna redovisa till kommunen hur de arbetar med frågorna i samband med en ny LOK-ansökan.

Kommunen är precis i början av detta arbete och ska tillsammans med Rädda Barnen och Sisu arbeta fram en form för hur den långsiktiga uppföljningen av föreningarnas arbete ska gå till. Att som förening delta i utbildningssatsningen ska dock inte bli ekonomiskt betungande. Kommunen har bland annat använt delar av aktivitetsstödet till föreningsrepresentanternas resor till utbildningstillfällena.

Ånge kommuns möjligheter att påverka föreningarnas interna arbete är stora. Inom förvaltningen fanns initialt en oro kring hur det nya arbetet skulle tas mot av föreningarna. Skulle föreningarna ha en negativ inställning och uppleva den nya satsningen som betungande? Reaktionerna blev i stället de omvända. Upplevelsen av att jobba med en viktig fråga var något som alla inblandade parter delade och kommunens initiativ har tagits emot som att de vill vara med och skapa goda förutsättningar för barn och unga i kommunen.

Även om de tre kommunerna arbetar på olika sätt var det flera intressen som de delade. Bland annat strävan efter att stödja föreningarna i ett processororienterat utvecklingsarbete, undvika att detta blir alltför ekonomiskt betungande för föreningarna samt en önskan att värna om de unga i kommunen och inte styra för mycket och på det sättet hota föreningarnas oberoende. I Sölvesborg och Sandviken, där föreningarnas egna intressen får styra utvecklingsbehoven, har kommunerna ingen erfarenhet av att ha stöttat föreningarnas utvecklingsarbete i att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp trots att båda kommunerna beskriver att de själva arrangerat ett föreläsningstillfälle kring frågan. I Ånge har kommunen själv riktat in föreningarna mot den frågan och kommer på sikt att kunna utvärdera vad arbetet har lett till.

Samtliga tre kommuner kan identifiera framgångsfaktorer i arbetet med samverka med föreningslivet. Politisk förankring av arbetssättet lyfts som en faktor som bidrar, en annan är att ha en tydlig form för hur kommunen och föreningen ska samverka kring föreningens verksamhet. Att använda sig av en tredje part, till exempel ett studieförbund som på ett processororienterat sätt kan stötta föreningens utvecklingsarbete, lyfts fram både som ett framgångsrikt sätt att få arbetet förankrat i föreningens löpande verksamhet och som ett sätt att underlätta kommunens egen uppföljning.

Att ställa krav på föreningarna för att få bidrag är den tydligaste formen för kommunal styrning av föreningarnas verksamhet. Detta beskrivs både som okomplicerat och problematiskt av de tre kommunerna. I Ånge upplever kommunen att föreningarna på ett positivt sätt reagerat på deras krav och tolkat det som ett engagemang för barn och unga i kommunen. I Sölvesborg och Sandviken lyfts farhågan att krav för att få bidrag ska leda till pappersprodukter vars innehåll inte förankras i föreningen samt att föreningarnas obundenhet äventyras.

8 Framgångsfaktorer

Det är svårt att lyfta ut någon enskild faktor som, oberoende av andra, kan sägas vara ”lösningen” på ett framgångsrikt förebyggande arbete. Det är svårt att på förhand veta vad som är det absolut mest ”rätta”, det mest effektiva sättet att arbeta. Det finns dock en del stöd som kan hämtas från forskningen kring universellt våldsförebyggande arbete riktat mot unga, det vill säga förebyggande arbete mot våld som riktar sig till alla i en specifik målgrupp, vilket i detta fall skulle vara alla inom ramen för en organisation eller en enskild verksamhet. Att utgå från teori eller beprövad erfarenhet samt att ha undersökt hur situationen ser ut där man avser att göra insatsen är tre faktorer i den förberedande fasen som bidrar till ett framgångsrikt arbete. Att göra flera typer av insatser samtidigt, till exempel ge fakta, skapa möjlighet till reflektion och social träning samt ge ledarna kompetensstöd är faktorer som visat sig vara framgångsskapande i själva utförandefasen.

Det finns även relationsaspekter som lyfts fram som framgångsfaktorer för ett lyckat våldsförebyggande arbete. En rimlig måttstock för en våldsförebyggande insats är därför om åtgärden på ett positivt sätt påverkar chansen att de ansvariga får den information de behöver för att agera. Att använda sig av ett *åskådarperspektiv* kan skapa ett mindre motstånd och därmed mer motivation att förändra våldsamma beteenden. Med åskådarperspektiv menas att tilltala de som är föremål för insatsen som potentiella åskådare och inte som potentiella offer eller förövare och ge dem verktyg att agera i den rollen i såväl förbyggande syfte som när någon faktiskt blir utsatt (Ungdomsstyrelsen 2013c).

Förebyggande insatser som fokuserar på ett ämne och förebyggande insatser som har en genusförändrande²⁵ ansats bedöms även ha större chans att nå målet att förebygga våld. När det handlar om att förebygga sexuellt våld har det visat sig att insatser som diskuterar genusnormer, ger information om våldtäkt, diskuterar våldtäktsmyter och visar på strategier för hur man kan minska riskerna varit mest effektiva för attitydförändringar (Berg, Sjögren, Hyllander & Söderström 2012).

Utifrån 1 127 nedskrivna tankar kring vad som karakteriserar ett framgångsrikt förebyggande arbete utkristalliserar sig några begrepp. När allt kommer omkring är det ju just *ledaren* eller *ledarna* som allt faller tillbaka på. Det är ledarna som har ansvar för verksamhetens innehåll, att den fungerar och att alla – barn, unga och ledare i alla åldrar – känner sig trygga. Många lyfter vikten av att alltid vara flera ledare och gärna både kvinnor och män tillsammans. Ledare ska aldrig (behöva) vara ensamma med barn. Detta lyfts både utifrån den unges perspektiv och utifrån ledarens perspektiv. Om det alltid är minst två ledare närvarande minskar risken att ett barn ska bli utsatt. Åtgärden blir också ett skydd för ledaren, som på det sättet kan undvika att misstänkliggöras.

Ett sådant ”strukturellt” förhållningssätt kan naturligtvis te sig effektivt. Men även om man är flera ledare som arbetar tillsammans med en grupp, kan det vara vanskligt att se en sådan organisering som en åtgärd för att säkerställa tryggheten för barn, unga och ledare. Hur välvillig åtgärden än må vara kommer det alltid att finnas situationer där det av olika anledningar inte är flera ledare närvarande. De flesta verksamheter är trots allt en komplex samling situationer och omständigheter. Den bärande principen bör vara en hög grad av medvetenhet bland såväl unga som ledare.

²⁵ Genusförändrande ansatser försöker förändra etablerade föreställningar om genus och skapa mer jämställda relationer mellan kvinnor och män.

”Att ha bra ledare med god pedagogisk bakgrund eller annan lämplig erfarenhet/personlighet. Hela tiden ha ett öppet och kritiskt förhållningssätt till sin ledarroll.”

”Man måste hela tiden hålla frågan aktuell så att det finns en medvetenhet hos alla ledare och funktionärer.”

”Att få alla ledare att inse att problemen existerar och sprida kunskap om hur vi förebygger det.”

Hur gör man då detta? *Utbildning* verkar vara nyckelordet när ledare själva sätter ord på ett framgångsrikt förebyggande arbete. Utbildning kan visserligen innebära väldigt mycket olika saker och hur man i en organisation eller enskild verksamhet tar sig an frågan kan naturligtvis variera. Men det är viktigare att göra något än att inte göra något. Göra lite rätt än helt fel. Det perfekta tillfället kanske aldrig kommer. Att känna sig trygg i ledarrollen och få bättre verktyg att stötta barn och unga som mår dåligt, oavsett av vilken orsak, bör vara ett naturligt inslag i verksamheten. Att ledare återkommande samtalar med varandra inom verksamheten, och att de ständigt samtalar med barn och unga och deras anhöriga om trygghetsfrågor, torde stärka bilden av en verksamhet där enskildas självförtroende och handlingsförmåga stärks.

”Att alla vet att alla ledare är utbildade för att se och reagera mot det.”

”Genom utbildning, god kommunikation och skapa en ’vikänsla’ i föreningen som gör att alla känner förtroende för föreningen och upplever att det finns flera att prata med inom föreningen.”

”Utbildning så man inte gömmer huvudet i sanden och inte det kan hända i vår förening.”

Enskilda utbildningsinsatser eller kunskapshöjande aktiviteter är ofta bra för att sätta ljuset på en särskild och avgränsad fråga men, och som väldigt många också uttrycker, att inom – men varför inte även mellan verksamheter – *prata* med varandra är ett mycket bra sätt att medvetandegöra frågan och utbyta erfarenheter och funderingar. Det handlar om att prata om att det faktiskt händer och att det även skulle kunna ske i din egen verksamhet. Kränkningar och övergrepp är väldigt dramatiskt för de involverade men att *prata om kränkningar och övergrepp* kan vara helt odramatiskt genom att göra det till en naturlig del av ledarskapet.

”Att alla är up to date med vad som gäller, samt att man har en öppen dialog. Det är viktigt att våga prata om det även om ingenting har hänt, det visar alla hur viktigt det är.”

”Att öppet våga prata om det mellan ledare. Att förutsätta att det även kan hända här.”

”Att våga prata om det i ledargruppen och i barngruppen samt att även pratar om det som är i gråzonen, saker som kan upplevas som kränkning av en kanske inte gör det av en annan. Att våga prata om dessa saker gör att man kan förebygga, men också tidigare uppmärksamma om något inte är okej.”

Många av de exempel som presenteras i kapitel 3 bekräftar det som beskrivs i citaten. Framgångsrikt har varit att vara tydliga, öppna och att tala om frågan om sexuella kränkningar och övergrepp så konkret som möjligt, liksom att ha en tydlig organisation för det arbete som föreningen avser att bedriva. Att hitta sätt att tidigt förebygga kränkningar lyfts också som en utmaning för att förebygga grövre kränkningar och övergrepp.

I forskning om våldsförebyggande insatser lyfts vikten av att ge de inblandade kunskapsstöd under tiden för insatsen. I de exempel som lyfts i kapitel 3 är just detta en viktig aspekt. Information och utbildning i syfte att höja ledarnas kompetens kring kränkningar och övergrepp, och hur de kan förebygga detta i den verksamhet som de leder, verkar vara grunden för verksamheternas insatser. Genom samarbete mellan organisationerna används den kompetens som utvecklats på andra håll, och där blivit beprövad verksamhet, och som både kan underlätta och stärka föreningens förebyggande arbete.

Kunskapsstöd till ledare under tiden för insatsen samt att använda sig av beprövad erfarenhet, lyfts av forskning om våldsförebyggande arbete som två faktorer som ökar chansen för ett gott resultat. Relationer lyfts också fram som en framgångsfaktor och är något som vi kan känna igen i flera av de beskrivna exemplen. Två föreningar har utvecklat särskilda funktioner som ska vara tillgängliga för såväl unga som ledare om de behöver stöd i svåra situationer. Båda föreningarna beskriver hur viktigt det är att i alla sammanhang som bjuds informera om denna funktion och låta dem träffa unga medlemmar för att prata om kränkningar och övergrepp.

Förhoppningen är att detta ska göra det mindre svårt för unga att säga till om de upplever sig bli illa behandlade och därmed ge de ansvariga den information de behöver för att kunna agera. Vi kan alltså se att flera av de förebyggande insatserna som utförs i ideella föreningar har stöd i forskningen om våldsförebyggande arbete. För att ideella föreningar och trossamfund ska ha så goda förutsättningar som möjligt att utveckla ett kunskapsbaserat förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp bör det finnas stöttande aktörer. Aktörer som har kunskap om framgångsfaktorer samt kan stötta de enskilda föreningarnas strävan att bygga upp ett förebyggande arbete utifrån detta.

9 Diskussion

Det är lätt att skrämmas av enskildas berättelser, av statistiska sammanställningar och av rubriker i medierna, men det har inte varit vår avsikt. Det sista vi vill är att misstänkliggöra barn- och ungdomsledare och engagerade föräldrar. Föreningslivet börjar och slutar med alla de ledare som lägger ned mycket tid och energi på att våra barn och unga ska få en meningsfull, rolig och trygg fritidssysselsättning. Inte sällan på bekostnad av sin egen fria tid.

Men sexuella kränkningar och övergrepp sker i många situationer och på många arenor, även i föreningslivet, och vi får inte blunda för det på grund av rädsla att förlora engagerade ledare eller vår rädsla för att andra vuxna som vi känner ska bli illa berörda av att frågan tas upp. Många vill veta hur många som drabbas, hur många som är förövare, hur man kan se vem som är drabbad och hur man kan se vem som är förövare? Svaret på dessa frågor är att det kan man inte, men det sker ändå. Om det kan vi vara överens. Just därför är det bästa vi kan göra att tillsammans höja medvetenheten om att det sker och öka kunskapen om vad man som ledare kan göra för att minska risken att det sker och vad man kan göra för att minimera skadeverkningarna då det skett.

I en ledarroll bör medvetenhet och kunskap om sexuella kränkningar och övergrepp vara ett naturligt inslag. Inte bara för att barn och unga skulle kunna utsättas i den egna verksamheten, utan även för de barn och unga som potentiellt skulle kunna utsättas för kränkningar och övergrepp *utanför* verksamheten. Att vara ledare är inte en *”terapeuts roll”* men ledare som ser och kan stötta barn och unga som mår dåligt och kan slussa dem vidare till rätt stöd, även om orsaken kan härledas till händelser utanför den egna verksamheten, kan göra stor skillnad.

Också andra myndigheter lyfter behovet av:

”... att alla som möter barn i sitt dagliga arbete behöver kunskap inom området. De visar också på områdets komplexitet när det gäller möjliga gärningsmän, riskfaktorer och uttryck för våldet.” (Socialstyrelsen 2012, s. 15)

”Alla vuxna som möter barn i sitt dagliga arbete måste därför ha förmåga att se signaler och att gripa in när de misstänker att barn utsätts för våld. Sådan förmåga får man genom kunskap, och genom tydliga rutiner för hur man ska agera.” (Barnombudsmannen 2012, s. 76).

Även om yrkesverksamma och ideella ledare delvis lyder under olika juridiska restriktioner menar vi att behovet är detsamma. Båda kategorierna ska alltid ha barns och ungas bästa för ögonen.

9.1 Betydelsen av kön

Bland svaren på enkäten om förebyggande arbete bland föreningar²⁶ kan vi se genomgående skillnader mellan verksamheter med en majoritet killar och verksamheter med en majoritet tjejer eller med en jämn fördelning av killar och tjejer. Verksamheter med en majoritet killar uppger i minst utsträckning att de arbetar med eller diskuterar förebyggande arbete. Killdominerade föreningar ger även i minst utsträckning information och utbildning till ledare. Vad detta beror på kan man fundera kring. Vi vet att det i en del killdominerade idrotter förekommer ett stark maskulinitetsideal som innehåller stereotyper och jargonger som nedvärderar homosexualitet och femininitet (Karlsson 2011, Fundberg 2003) samt att sexuella kränkningar och övergrepp i grupp har en sammanhållande funktion för att stärka en heterosexuell maskulinitet (Ungdomsstyrelsen 2014).

Detta blir extra tydligt i övergrepp som har funktionen initiationsrit och som diskuteras närmare i avsnitt 1.2, *Vad är sexuella kränkningar och övergrepp*. Att denna typ av övergrepp sker inför en grupp åskådare är av central betydelse. Handlingen, det vill säga övergreppet, blir dels ett sätt att degradera homosexualitet och befästa den egna heterosexuella maskuliniteten, dels ett sätt att stärka sammanhållningen i gruppen, vilket även det kan kopplas till maskulinitetskonstruktioner i de fall det handlar om sammanhållning och lojaliteter mellan män (Ungdomsstyrelsen 2014, Fundberg 2014).

”Vi blev starkare som grupp, vi blev osårbara. Det blev vi mot världen, en vi-känsla. Sedan tror jag inte vi ville kränka någon så mycket egentligen men det blev som en snöboll, spärrarna flyttades fram successivt.” (Fundberg 2014, s. 13)

En skillnad från andra attacker mot bögar är att den attackerade kan, om denne uthärdar attacken på rätt (ett maskulint) sätt, själv få ingå i den dominanta gruppen i framtiden. Att den heterosexuella normen för sexuell identitet är stark för maskulinitetskonstruktioner blir tydligt i den medierapportering som sker i samband med åtalet för våldtäkt i ”galgningsfallet”²⁷. Åtalet ogillades med hänvisning till att inget tydde på att pojkarnas handlingar haft för avsikt att väcka vare sig sin egen eller de utsatta pojkarnas sexualdrift. En av de anklagade killarnas pappa uttrycker sig som att: *”det var skönt att sanningen kom fram och visade att det aldrig hade med sex att göra”* (Ungdomsstyrelsen 2014, s. 31).

Skulle attacken uppfattas som en sexuell handling faller sannolikt det korthus av status och hierarki som initieringsritualer syftar till att bygga upp. Homo- och transfobisk jargong samt kränkningar och övergrepp som innebär en degradering av homosexualitet är inte en manifestation som enbart påverkar de direkt inblandade utan även de som är åskådare. Budskapet blir att det krävs en heterosexuell läggning för att ingå i gemenskapen. För att motverka att unga blir kränkta bör ledare utgå från att det finns homo-, bisexuella eller transpersoner i den grupp hen leder, oavsett om detta kommit till ledarens kännedom eller inte, och att aldrig tillåta sådan jargong.

²⁶ Se kapitel 2, *Föreningslivets erfarenheter*.

²⁷ Se avsnitt 1.2, *Vad är sexuella kränkningar och övergrepp*, för vidare diskussion om detta fall.

Kan maskulinitetsnormer, liksom de som beskrivits ovan, även påverka huruvida en förening med en majoritet killar ser det som angeläget att arbeta förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp? Kanske kan det vara så. Det går inte att utesluta att om manliga ledare för killdominerade verksamheter själva delar samma maskulina identitet, och både medvetet och omedvetet kan vara en del i att upprätthålla den, kan de därmed möjliggöra att kränkningar och övergrepp fortgår.

I sin studie skriver Fundberg (2014) även om hårdhet och om att utstå smärta som en del av att upprätthålla den maskulina identiteten. Budskapet till unga män är att inte visa känslor utan att uppträda lugnt. Att arbeta förebyggande mot sexuella kränkningar och övergrepp handlar om att synliggöra och erkänna känslor och att synliggöra och motverka kränkande normer. Att uppmana unga att säga ifrån ifall de känner sig illa behandlade och dåligt bemötta och att som ledare fråga unga om något har hänt dem kan ses som en motpol till de bilder av maskulinitet som innebär att känslor ska undertryckas och hårdhet är eftersträvsvärt. Utifrån detta resonemang är det viktigt att ett förebyggande arbete inkluderar hur ledare kan motverka normerande könsstereotypa föreställningar både när de uttalas och när de levs ut.

9.2 Att lära sig se den utsatta

Normer som styr hur vi ska bete oss som människor är en faktor som bidrar till att göra utsatthet osynlig. En annan orsak kan vara att ledarna saknar kunskap och helt enkelt inte uppfattar vad som sker eller följer upp eventuell oro för enskilda unga. Scouterna beskriver i avsnittet *Med en stor organisation i ryggen: Scouterna och KFUM Norrköping Scout* varför utbildning kom att bli en central del av förbundets förebyggande arbete mot sexuella kränkningar och övergrepp.

”Ska vi kunna påverka ledarnas ansvar för en trygg och säker verksamhet måste ledarna få utbildning. Ledare måste lära sig vad övergrepp är för att kunna se. När man ser måste man kunna agera.”

Att ledare i en förening menar att det inte förekommer sexuella kränkningar eller att det i föreningen inte har skett något sexuellt övergrepp betyder inte att det *inte* hänt något. Kunskap om sexuella övergrepp är viktig för att ge sig själv möjligheten att kunna se och därefter agera och förebygga. Börje Svensson, psykoterapeut med många års erfarenhet av behandling av barn som utsatts för sexuella övergrepp samt av förövare, menar att om man talar öppet om sexuella kränkningar och övergrepp samt att frågan uppmärksammas i medierna kan det underlätta för unga att berätta om vad de varit med om.²⁸

För samtliga beskrivna verksamheter i kapitel 6, *Exempel på förebyggande arbete i föreningar*, är detta en viktig del i det förebyggande arbetet. Att i samtliga fora som föreningen skapar och har tillgång till kommunicera ut det arbete man gör har setts som avgörande för att etablera det förebyggande arbetet i verksamheten, både bland ledare och bland övriga medlemmar samt bidragit till att frågan avdramatiserats. Att tala om sexuella kränkningar och övergrepp kan vara en del i att motverka normativa könsroller och föreställningar om vem som kan utsättas, vem förövaren kan vara och var det kan ske. Att synliggöra frågan inom ramen för föreningslivet är ett sätt att visa att vi vet att detta kan förekomma. Det kan dock behövas mer för att enskilda unga faktiskt ska ta steget och berätta om de utsatts för ett övergrepp.

²⁸ Föreläsning med Börje Svensson den 19 mars 2014 i Uppsala i regi av Svenska kyrkan.

Moa Mannheimer, psykolog vid BUP Trauma i Stockholm, menar att det är vanligt att barn och unga råkar ut för ”mindre” sexuella kränkningar och menar att barn ofta inte berättar spontant om saker som är väldigt jobbiga, som de skäms över eller där det kan finnas en förvirring kring vems ansvar det är, vilket inte sällan är fallet med sexuella kränkningar. Vi måste därför ha kunskap och sedan fråga barn och unga som vi är oroliga för. Den föreställning som många har, att man skulle märka om det händer något eller märka på någon att denne har blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp, är felaktig. Det är inte alls säkert att vi förstår eller anar vad som händer. Både förövaren och den som är utsatt döljer det bra. Därför räcker inte stödfunktioner och polycytdokument utan man måste fråga barn och unga.²⁹ Ett exempel från Fundbergs studie:

”Varför jag inget sa? Jag vet inte. Jag var väluppfostrad, då säger man inte sådana saker om vuxna.” (Fundberg 2014, s. 18)

Här handlar det om vem som har ansvaret för att barn i ledarledd verksamhet ska må bra – barnet eller den vuxne ledaren? Det är självklart den vuxne ledaren. Därför måste så många som möjligt göra så mycket som möjligt för att fånga upp de barn och unga som behöver stöd och hjälp oavsett bakgrunden till behovet. Men det är, som vi upprepat genom hela denna rapport, väldigt svårt. Det finns inga allmängiltiga eller entydiga signaler eller tecken som ”avslöjar” vem som är i behov av hjälp och stöd eller vem som betar sig illa. Ibland är det tydligt. Ibland inte. Därför måste man skapa tillfällen för unga att berätta. Ett barn som vill prata med dig om en sådan allvarlig händelse som ett övergrepp har valt ut dig. Det tyder på ett stort förtroende. I en sådan situation gäller det att ta vara på tillfället. Det kanske inte kommer igen.

9.3 Rutiner underlättar när något ska anmälas

Det finns ingen standardlösning att ta till i en krissituation. Vad som behöver göras är beroende av många faktorer som i sin tur beror på hur verksamheten ser ut. Prata därför igenom före, i lugn och ro, hur ni bör agera om något händer som behöver anmälas till socialtjänsten eller polisen. Ta gärna vägledning av de tips som ges på www.granser.nu. Det behöver inte handla om så allvarliga händelser som sexuella övergrepp, utan kan handla om andra händelser där någon har eller misstänks ha utsatt någon i verksamheten för stöld, våld, hot, trakasserier eller annat missförhållande. Kanske är någon drabbad men oklart av vem. Kanske misstänker ni att ett barn utsätts för vanvård eller övergrepp i hemmet. Oavsett är det viktigt att i förväg samtala om hur ni kan hantera en sådan situation för att ta hand om de närmast berörda på ett så effektivt sätt som möjligt och att konsekvenserna för den löpande verksamheten i övrigt ska bli så små som möjligt. Att ha kända och formaliserade rutiner underlättar hanteringen. En krissituation är inte rätt tillfälle att försöka komma fram till vem som ska göra vad. Var förberedd.

Rutiner för en krissituation kan med fördel tecknas ned och spridas i form av en handlingsplan. Verksamhetens agerande ”frikopplas” då från personer, vilket stärker långsiktigheten i arbetet inom föreningen. Det kan vara svårt att agera mot en annan ledare, barn eller ungdom i verksamheten som man har en personlig och kanske även privat relation till. Man kanske inte ens tror att anklagelsen är riktig. Ändå måste man som ledare agera i en sådan situation. Att anmäla en misstanke om sexuella kränkningar eller övergrepp till socialtjänst eller polis kan kännas obehagligt. Fokus hamnar lätt på den misstänktes reaktioner än den som eventuellt är utsatt. Hur kommer en misstänkt förövare – ung eller vuxen – att reagera, hur kommer föräldrar att reagera? Kommer man som enskild ledare att få ta emot anklagelser? Att i förebyggande syfte ha satt upp rutiner för hur föreningen agerar vid eventuella anmälningar till polis och socialtjänst och kommunicera ut dessa till ledare, medlemmar och deras föräldrar som del i en handlingsplan ger trygghet i liknande situationer.

²⁹ Intervju med Moa Mannheimer, Bup Trauma den 28 februari 2014.

En princip som bör vara bärande i all verksamhet som riktas till barn och unga är att alla ska kunna känna sig trygga. Även ledare. Kontakta därför berörda myndigheter för vägledning så snart ni får kännedom om något som skulle kunna innebära att ett barn eller en ungdom utsatts för övergrepp. Låt sedan myndigheterna göra sitt jobb. Det är de som ska göra eventuella utredningar. Det finns möjligheter att göra anonyma anmälningar till socialtjänsten. Detta har både fördelar och nackdelar. Fördelarna är att de som berörs av oron eller misstanken inte vet vem som gjort anmälan och detta kan upplevas underlätta i fall då det finns andra relationer mellan parterna. Det kan dock medföra vissa svårigheter för socialtjänst och polis att utreda vad som faktiskt har hänt. Behöver de ställa kompletterande frågor till den som anmält är detta omöjligt. Ett sätt att komma runt detta och samtidigt förbli anonym är att vid anmälningstillfället komma överens om en tidpunkt då du som anonym anmälare ringer upp igen för att svara på eventuellt kompletterande frågor.

Många oroar sig även för att anmäla en händelse som visar sig vara felaktig och avstår kanske därför från att kontakta socialtjänst eller polis. En tanke att ha med sig i sådana funderingar är: hur blir det för den unge om min misstanke var rätt och jag inte anmälde? En annan tanke att bära med sig är: vad får det för konsekvenser om jag har fel? Lyssna på den som riktar anklagelsen eller misstanken, visa handlingskraft och för vidare det du fått reda på till rätt instans, men rikta inga egna anklagelser eller misstankar mot den utpekade. Detta kan visa sig vara avgörande för de involverades välbefinnande om det skulle visa sig att misstanken eller anklagelsen var ogrundad. En ledare som av sina egna ledarkollegor utpekas som förövare kommer sannolikt inte tillbaka oavsett utgången av en utredning eller rättslig prövning.

9.4 Uppmärksamma särskilt utsatta grupper

Vi har i rapporten lyft unga hbtq-personers och unga funktionsnedsattas situation. Den tidigare gruppen anser vi bör uppmärksammas då mycket av den kränkande jargong som finns inom vissa idrottsverksamheter i många fall är av homofob eller transfob karaktär som innebär en degradering av homosexualitet eller av transpersonlighet och som kan upplevas djupt kränkande. Att förebygga sexuella kränkningar i föreningslivet innebär således även att synliggöra och ifrågasätta de normer som skapar dessa former av kränkningar.

En annan grupp där kränkningar riskerar att osynliggöras på grund av de normer som finns i samhället är gruppen unga med funktionsnedsättning. Här handlar det mer om att de inte ses som sexuella varelser som kan utsättas på samma sätt som personer utan funktionsnedsättning. I stället borde föreningar granska sin verksamhet i syfte att synliggöra eventuell särskild utsatthet som personens funktionsnedsättning kan ge upphov till. Unga med funktionsnedsättning kan i större utsträckning vara beroende av stöd och därmed vara mer accepterande för att någon kommer dem nära kroppsligen och tar ”kommando” över deras situation. En person kan även, beroende på typ av funktionsnedsättning, ha större svårigheter att kommunicera vad hen varit med om och även ha större svårigheter att förstå och hantera det. Att vara beroende av en annan person på grund av att man behöver dennes hjälp i vardagen till följd av en funktionsnedsättning är en situation som bör uppmärksammas.

Avskildhet med en ledare finns även i andra former, till exempel som elitsatsande idrottare eller inom konstnärliga verksamheter. Ledaren blir här en person som utövaren får en väldigt viktig relation till och som därmed blir en självklar auktoritet. Ledaren eller läraren kan bli helt avgörande för utövarens framtida karriär. Detta gör att den utsatte kan avstå från att berätta vad som hänt då hen oroar sig för att inte kunna fortsätta sin satsning. Detta är något som återkommer i såväl Johanssons forskning (2012) som Fundbergs studie (2014) där flera av de intervjuade berättade om hur de exempelvis inte talat med någon då de gärna ville fortsätta med aktiviteten eller inte ville riskera att inte få vara kvar i en framgångsrik klubb.

9.5 Efterfrågad utbildning

Majoriteten av de verksamheter som uppger att deras ledare behöver mer kunskap är verksamheter som redan har eller har haft ett informationsarbete i någon form. I en undersökning som Rädda Barnen lät göra i maj 2013 framgår att 72 procent av de tillfrågade föräldrarna till föreningsaktiva barn vill att idrottsföreningarna ska arbeta mer aktivt och förebyggande mot kränkande behandling och diskriminering.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor ser gärna fortsatta satsningar riktade mot föreningslivet och dess ledare för att öka medvetenheten om kränkningar och övergrepp samt för att höja kunskapen om förebyggande arbete och hur man kan hantera uppkomna krissituationer.

10 Referenser

- Backman, C. (2012). *Criminal records in Sweden*. University of Gothenburg.
- Barnombudsmannen (2012). *Signaler. Våld i nära relationer. Barn och ungdomar berättar*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Berg, L., Sjögren, M., Hyllander, K. & Söderström, P. (2012). *Låt 101 blommor blomma*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Brackenridge, C. (2001). *Spoilsports – Understanding and preventing sexual exploitation in sport*. Routledge.
- Brottsförebyggande rådet (2007). *Våld mot personer med funktionshinder*. Rapport 2007:26. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet (2011). *Polisanmälda våldtäkter mot barn. En uppdaterad kunskapsbild*. Rapport 2011:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Fundberg, J. (2003). *Kom igen gubbar*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Fundberg, J. (2014). *Röster om sexuella kränkningar och övergrepp i föreningar*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Gäredal, M. (2014). *Hbtq-perspektiv på förebyggande arbete i föreningslivet*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Johansson, S. (2012). *Kunskapsöversikt: Sexuella övergrepp i relationen mellan tränare och idrottsaktiv*. Riksidrottsförbundet.
- Kafta, M. (1997). Hypersexual desire in males: an operational definition and clinical implications for males with paraphilias and paraphilia-related disorders. *Archives of Sexual Behavior*, 1997.
- Karlsson, S. (2011). *Passa och passa in, om manlighet, fotboll och utbildningsval*. Stockholm: Karolinska institutet.
- Marks, S., Mountjoy, M. & Marcus, M. (2012). *Sexual harassment and abuse in sport*. *British Journal of Sports Medical* 2012:46.
- Regeringens proposition 2009/10:55 *En politik för det civila samhället*. Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Regeringens proposition 2012/13:194 *Stärkt skydd för barn mot sexuella övergrepp*. Justitiedepartementet.
- Riksidrottsförbundet (2006). *Lärande och erfarenheters värde*. Riksidrottsförbundet 2006:1.
- Riksidrottsförbundet (2013). *Hbtq och idrott*. Riksidrottsförbundet 2013:1.
- Rädda Barnen (2013). *Politik för en trygg idrott*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Sjöberg, P. & Lutteman, M. (2011). *Det du inte såg*. Stockholm: Nordstedts.
- Smith, N. & Harrell, S. (2013). *Sexual Abuse of Children with Disabilities: A National Snapshot*. Center on Victimization and Safety (CVS) of the Vera Institute of Justice.
- Socialstyrelsen (2011). *Behandlingsinsatser för personer som har eller riskerar att begå sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Statens beredning för medicinsk utvärdering (2011). *Medicinska och psykologiska metoder för att förebygga sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: SBU.
- Svedin, C-G. & Back, C. (2003). *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi*. Rädda Barnen.

- Svedin, C-G. & Priebe, G. (2009). Unga, sex och internet. I *Se mig*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Svensson, B. (2000). *Offer och förövare. Om sexuella övergrepp och behandling*. Rädda Barnen.
- Svensson, B. (2012). *De mest hatade. Om pedofiler och andra sexualbrottslingar*. Stockholm: Ordfront.
- Toftegaard Nielsen, J. (2001). *The forbidden zone: Intimacy, sexual relations and misconduct in the relationship between coaches and athletes*. *International Review for the Sociology of Sport*
- Ungdomsstyrelsen (2009). *Se mig*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2010). *Hon Hen Han*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2012). *Om unga hbtq-personer. Fritid*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2013a). *Fokus 13 – Unga och jämställdhet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2013b). *Dialog, självständighet och långsiktiga förutsättningar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2013c). *Unga och våld*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2014). *Grupper maskuliniteter och våld*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Wijkström, F., Einarsson, S. & Larsson, O. (2004). *Staten och det civila samhället*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Elektroniska källor

Dagens Nyheter

www.dn.se, 5 december 2002, 24 januari 2003 och 4 februari 2003.

Handikappspsykologernas yrkesförening

www.poms.nu/us/us11.htm, 3 maj 2014, kl. 11.28.

Hela Gotland,

www.helagotland.se, 19 januari 2012.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor

www.mucl.se

www.granser.nu

Riksidrottsförbundet

www.rf.se/idrottensfinansiering, 17 januari 2014, kl. 14.10.

Riksidrottsförbundet

www.svenskidrott.se/Ekonomisktstod/, 2 juni 2014, kl. 15.04.

Rädda Barnen

www.rb.se

Sisu Idrottsutbildarna

e-post, 17 januari 2014, kl. 08.05.

Sydsvenskan

www.sydsvenskan.se, 21 juni 2011 och 21 juli 2011.

Utbildningsradion

www.ur.se

Idrottens himmel och helvete, avsnitt Skador och skandaler, 9 juni 2014, kl. 21.00.

Intervjuer & föreläsningar

Alexandra Ringius Hård, kårordförande i KFUM Norrköping Scout, telefonintervju den 10 mars 2014.

Börje Svensson, föreläsning i regi av Svenska kyrkan, Uppsala den 19 mars 2014.

Carin Grundberg-Sandell och Markus Wennberg, Scouterna, intervju den 4 mars 2014.

Emme Adebo, sportchef för Lugi handboll, telefonintervju den 24 februari 2014.

Magnus Berg, styrelseledamot och ledare i Alvik basket, telefonintervju den 14 februari 2014.

Moa Mannheimer, psykolog vid Bup Trauma i Stockholm, intervju den 28 februari 2014.

Monica Lundström, styrelsemedlem och informationsansvarig för IK Boltens förebyggande arbete, telefonintervju den 21 februari 2014.

Niklas Bergdahl, chef för föreningsenheten i Sandvikens kommun, telefonintervju den 4 december 2013.

Pia Olsson, föreningssamordnare i Sölvesborgs kommun, telefonintervju den 16 januari 2014.

Stefan Wallsten, chef för fritids- och utvecklingsenheten i Ånge kommun, telefonintervju den 10 december 2013.

Lagar

Brottsbalk (1962:700)

Lag (2013:852) om registerkontroll av personer som ska arbeta med barn.

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) 2014

projektledare **Rikard Ambumsgård och Maria Billinger**
text **Rikard Ambumsgård och Maria Billinger**
språkgranskning **Ingrid Bohlin**
grafisk form **Isobar**

distribution **MUCF, Box 17801, 118 94 Stockholm**
webbplats **www.mucf.se**
e-post **info@mucf.se**
tfn **08-566 219 00**